

**JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA**

KATEDRA PEDAGOGIKY A PSYCHOLOGIE

**Výtvarný projev předškolního dítěte s ADHD
An artistic expression of a pre-school child with ADHD
Bakalářská práce**

České Budějovice

Vedoucí bakalářské práce
Mgr. Jana Kouřilová

Vypracovala:
Dagmar Tronečková

Poděkování

Děkuji Mgr. Janě Kouřilové za vedení a odbornou pomoc při vypracování této bakalářské práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě – v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných pedagogickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

Datum

Podpis studenta

Anotace

Bakalářská práce s názvem „Výtvarný projev předškolního dítěte s ADHD“ se zaměřuje na vývoj výtvarného vyobrazování dítěte s ADHD. Práce se skládá ze dvou částí – teoretické a praktické. V teoretické části je popsán syndrom ADHD, jeho příčiny, projevy a výchovné vedení. Práce se také zabývá výtvarným projevem dětí, vývojem kresby postavy a typickými rysy v kresbě dětí s ADHD. Praktická část obsahuje kazuistickou studii dítěte s ADHD. Je zaměřena na sledování výtvarného zobrazování dítěte v průběhu téměř jednoho roku, na jeho posuny a typické znaky ADHD v jeho kresbě.

Klíčová slova:

Hyperaktivita, výtvarný projev

Annotation

The Bachelor Thesis with title „An artistic expression of a pre-school child with ADHD“ deals with progress an artistic of child with ADHD. The thesis consists of two parts – theoretical and practical. In the teoretical part is described sydrom of ADHD, its causes, expressions and educatoinal management. The thesis engages in an artistic expression of child, progress of drawing and in typical feature in the drawing of children with ADHD. The practical part includes the Case Study of children with ADHD. This part is about monitoring of an art imagery of child in the period of nearly one year and the typical features AHD in the child’s drawing.

Keywords:

Hyperaktivity, artistic expression

OBSAH

ÚVOD	7
I. TEORETICKÁ ČÁST	9
1. Vymezení pojmu ADHD	9
2. Příčiny vzniku ADHD	9
3. Projevy ADHD	9
4. Hlavní symptomy	10
4.1 Hyperaktivita a poruchy motoriky	10
4.2 Porucha pozornosti a paměti	11
4.3 Impulsivita, emoční poruchy a poruchy chování	12
4.4 Poruchy řeči, vnímání a myšlení	13
5. Další možné problémy dětí s ADHD	14
6. Hlavní výchovné zásady	15
7. Nesprávné výchovné postupy	16
8. Další možnosti ovlivnění dítěte s ADHD	17
9. Práce s dětmi s ADHD v mateřské škole	20
10. Výtvarný projev dítěte předškolního věku	22
11. Vývoj kresby dítěte předškolního věku	22
12. Kresba dětí s ADHD	27
II. PRAKTICKÁ ČÁST	29
1. Kazuistika	29
2. Výtvarné zobrazení jednotlivých témat a jejich následná analýza	31
Obrázek 1: Téma „Postava“	31
Obrázek 2: Téma „Co rád dělám“	33
Obrázek 3: Téma „S kým si rád hraju v MŠ“	35
Obrázek 4: „Otisky rukou“	37
Obrázek 5: Téma „Mikuláš“	38
Obrázek 6: Téma „Vánoce“	40
Obrázek 7: Téma „Červená Karkulka“	42
Obrázek 8: Téma „Červená Karkulka“	43

Obrázek 9: Téma „Pohádka“	45
Obrázek 10: Téma „Moje rodina“	47
Obrázek 11: Téma „Rodina“	49
Obrázek 12: Téma „Oblíbené pohádky“	51
Obrázek 13: Téma „Oblíbené pohádky“	52
Obrázek 14: Téma „Oblíbené pohádky“	53
Obrázek 15: Téma „Společné zážitky“	54
3. Závěr praktické části	56
ZÁVĚR	57
Seznam použité a citované literatury	59

Úvod

Při příchodu do mateřské školy mě zrak padnul na zbrklého chlapce, kterému vše padalo z ruky, při chůzi pořád do někoho nebo něčeho narážel, skákal všem do řeči, nikoho nenechal domluvit, nereagoval na napomenutí. Když si ho někdo nevšímal, tak pořád po něčem lezl, ať to byly stoly, ochrany na topení nebo skříně.

Při příchodu matky do třídy se k ní tak neopatrně rozběhl, že stihnul zakopnout o rozvázanou tkaničku u bot, mámě umazal sukni barvičkama, které si nestihl smýt z rukou a ještě ke všemu roztrhnul výkres, který jí namaloval. Děti se začnou smát, učitelka si povzdychne a ostatní rodiče kroučí nevěřičně hlavou. Matce jen proběhne myšlenka, že ho prostě nezvládá. Při příchodu do šatny začne další koloběh. Ostatní děti se vzorně převlékají, jen náš chlapec běhá po šatně, skáče po lavičce, válí se po zemi, leze pod skříňku a přitom si roztrhne tričko. Ostatní děti již odchází oblečené a on je ještě pořád vyslečený, tedy už vyslečený. Máma se začíná zlobit, neví jestli má brečet, nebo chlapce zbít, vyhrožuje dítěti tátou, ale nakonec chlapce obleče sama, i když on už to dávno umí sám.

Tohle všechno se opakuje i při příchodu domů, dokud dítě neusne. Poté si rodiče oddechnou, ale jen na chvíli. Až se dítě vyspí, začne nám tenhle koloběh zase od začátku.

Tohle je typický obraz dítěte s ADHD.

Téma hyperaktivní dítě je v dnešní době dost aktuální. Jako učitelka mateřské školy mám možnost se s dětmi se syndromem ADHD setkat. Téma výtvarný projev předškolního dítěte s ADHD mě proto zaujal a chtěla jsem se dozvědět více nejen o problematice syndromu ADHD, ale i o výtvarném vyjádření těchto dětí, protože kreslení je každodenní činností dětí v mateřské škole.

Tato bakalářská práce se skládá z teoretické a praktické části. K seznámení s tématem výtvarný projev předškolního dítěte s ADHD se v teoretické části zabývám syndromem ADHD, jeho příčinami vzniku, hlavními symptomy, možnostmi ovlivnění

těchto dětí a výchovným působením nejen v rodině, ale i v mateřské škole. Dále se v této části zabývám výtvarným projevem a jeho vývojem u dětí předškolního věku a kresbou dětí s ADHD. Praktická část je kazuistickou studií dítěte s ADHD. Obsahuje stručné anamnézy dítěte a analýzu jednotlivých témat ztvárněných dítětem s ADHD.

V závěru jsem se snažila využít poznatků z teoretické části k analýze obrázků dítěte s ADHD.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. Vymezení pojmu ADHD

ADHD patří ke specifickým poruchám chování. Dříve jsme se mohli setkat i s termíny MMD (malé mozkové dysfunkce), LDE (lehké dětské encefalopatie), hyperaktivní nebo hypoaktivní syndrom či hyperkinetický, hypokinetický syndrom. Nejvíce zažitý je asi starší termín LMD (lehké mozkové dysfunkce). V dnešní době se nejvíce užívá název ADHD (syndrom poruchy pozornosti spojený s hyperaktivitou) nebo ADD (syndrom poruchy pozornosti bez hyperaktivity).

2. Příčiny vzniku ADHD

Jednou z příčin ADHD je drobné, minimální poškození centrální nervové soustavy v raných vývojových obdobích – před narozením, při porodu a časně po porodu. Zranitelnost centrální nervové soustavy v tomto období je značná hlavně u chlapců. Bylo zjištěno, že jedním z hlavních faktorů jsou genetické dispozice a dále biochemické změny (např. nedostatek některých neurotransmiterů). K dalším rizikovým faktorům je řazena konzumace alkoholu a kouření matky v graviditě, nízká porodní váha nebo předčasná a komplikovaná poroda spojené s nedostatkem kyslíku.

Tato drobná porucha centrální nervové soustavy má za důsledek určité odlišnosti v chování a jednání dítěte. Především se jedná o projevy vrozené, dítě proto za ně nemůže a není schopno je samo ovlivnit. Potížím proto přizpůsobujeme výchovné vedení dítěte. Při vývoji dítěte a s ním spojeným vyžíváním centrální nervové soustavy se mohou některé nevhodné projevy dítěte zmírnit, někdy i vymizet.

3. Projevy ADHD

Projevy a rozsah ADHD se podle věku dítěte samozřejmě liší. S jinými projevy se setkáváme například u batolat a s jinými u dětí předškolního věku. U malých dětí

(kojenec, batole) se většinou s rozpoznáním problému nesetkáváme. Někteří rodiče ale uvádějí, že dítě bylo v tomto období ve srovnání s jiným dítětem více neklidnější, ukřičenější, hůře sálo mléko (bývalo dokrmováno), mělo poruchy biorytmu. Některým hyperaktivním dětem poruchy spánku a bdění přetrvávají i několik let. V období batole se objevuje zvýšená pohyblivost, děti jsou jakoby bez zábran, neobratné a mívají více úrazů. Nepotřebují tolik spánku a nevydrží se soustředit na hru. Jsou označovány jako nadměrně živé, zlobivé, hůře zvladatelné. Dost často je pozván opožděný vývoj řeči a celkový nerovnoměrný vývoj (např. nesedí, ale již chodí).

U dětí předškolního věku můžeme pozorovat emoční poruchy, poruchy motoriky, chování, koncentrace pozornosti a paměti, řeči, vnímání a myšlení. Častý problém, při nástupu do mateřské školy, způsobuje dítěti hyperaktivita nebo hypoaktivita, zvýšená afektivita a emocionalita. Bývají neoblíbené a někdy odmítány ostatními dětmi, ale i učitelkami, které si s nimi neví rady. Dítě mívá i problémy se sebeobsluhou. ADHD bývá častým důvodem pro odklad povinné školní docházky.

4. Hlavní symptomy ADHD

4.1 Hyperaktivita a poruchy motoriky

Dítě se syndromem ADHD je velice neklidné. Ve chvílích, kdy by mělo sedět na židli si často pohrává s rukama nebo nohama, vrtí se, houpe, nebo své místo dokonce opouští. Neustále pobíhá nebo leze po místnosti, přes různé překážky aniž by to odpovídalo dané situaci. Tyto děti mají také problém s hlučností. Jsou mnohdy až příliš upovídané, neumí si hrát tiše, skáčou ostatním do řeči a snaží se na sebe všemožným způsobem upoutat pozornost. Ve škole bývají často děti s ADHD právě ty, které nejsou na svých místech, když tam mají být, nebo pokud tam jsou, tak tam dlouho nevydrží. Bývají to děti, které mají sklon neustále povídat, vykřikovat, pošťuchovat a rušit ostatní od zadané práce.

Děti se zvýšenou aktivitou se však mnohdy dokáží také rychle unavit. To, že se musí neustále soustředit na to, aby seděly v klidu a nerušily, je totiž velice vysiluje. Zajímavé

ovšem je, že u některých dětí se únava projeví ještě větší aktivitou, podrážděností, nebo dokonce agresivitou. V důsledku toho bývá těžké je přimět k tomu, aby si šly po obědě lehnout, mívají problémy s usínáním.

Poruchy motoriky se objevují jak v oblasti jemné tak hrubé motoriky. Bývají neobratné a nešikovné, jejich pohyby jsou málo koordinované, křečovité, nepřesné, zvláště pak souhra dolních a horních končetin. Často mívají problém při cvičení, výtvarných pracích a pracovních činnostech. Zautomatizování určitého pohybu jim trvá zpravidla mnohem déle, než ostatním. V jemné motorice mívají problém v sebeobsluze. Můžeme pozorovat neschopnost zavázat si tkaničky, zapnout knoflíky, zip nebo jíst příborem. Často rozbíjejí věci, jak při domácích pracech, tak při hrách nebo jen tak nahodile. „Je-li porušena motorika mluvidel, objevují se artikulační neobratnost, kdy má dítě problémy v řeči, ve vyslovování obtížných, delších slov nebo tzv. specifické asimilace řeči (obtíže při vyslovování slov obsahujících sykavky nebo měkké a tvrdé slabiky).“ (15: s 25)

4.2 Porucha pozornosti a paměti

Pro děti s ADHD bývá typické, že jsou roztěkaná, nesoustředěná, nepozorná. Velice snadno se dají vyrušit ze své činnosti sebemenším podnětem. Jako by nedokázaly odlišit, co je důležité a co ne. Tyto děti bývají také charakterizovány jako velice netrpělivé. Činnosti, které vyžadují soustředění, trpělivost a jsou dlouhodobější nedokáží dokončit a na případný neúspěch reagují agresí. Jejich pozornost se po čase unaví. Dobrá soustředěnost je velice rychle vystřídána naprostým výpadkem. Silnější pozornost věnují činnostem, které je obzvláště zajímaví, ale i přesto jejich pozornost klesá. S poruchami pozornosti souvisí i to, že na pokyny reagují děti opožděně. Často je nutné je i několikrát opakovat, a přesto si je někdy vzápětí nepamatují. Proto nám občas připadá, že nás neposlouchají. Děti často zapomínají nejen pokyny, ale i své věci. Pořád něco ztrácejí a hledají.

Další problém u těchto dětí se objevuje v poruše krátkodobé paměti a to jak v oblasti zrakové, tak v oblasti sluchové. „Jejich paměť bývá označována jako průtoková.“ (15: s.

45) V případě kolísání pozornosti totiž v krátkodobé paměti dojde k jakémusi výpadku a dítě si informaci prostě nezapamatuje nebo si zapamatuje jen její část. To ovlivňuje běžné činnosti, které po dítěti vyžadujeme. Může se tedy stát, že když se s dětmi učíme básničku či písničku, není si hyperaktivní dítě schopné zapamatovat slova či melodii tak rychle, jako ostatní děti. Občas bývá dítě označováno jako líné, protože vypadá, že se schválně vyhýbá úkolům, nebo je zapomíná. Je to ovšem tím, že si není schopné pokyn zapamatovat nebo si vůbec vyložit obsah a tím nepochopí zadaný úkol.

4.3 Impulsivita, emoční poruchy a poruchy chování

Citové reakce dětí s ADHD jsou často nevyočitatelné. Bývají emočně labilní, mívají časté výkyvy nálad, pozorujeme u nich rychlé přechody od pláče ke smíchu a naopak. Často jsou označovány jako náladové děti. Jejich jednání bývá často impulzivní. Jednají bezrozvahy, zbrkle často se vrhají do nebezpečných situací a tím se u nich zvyšuje riziko úrazů. Mají problém se sebekontrolou a sebeovládáním. Často dělají vše hned a vůbec nepřemýšlí nad důsledky svého chování. Při rozhovoru nedokáží vyčkat a skáčí do řeči. Musí všechno sdělit teď hned. Ve vyučování často vyrušují, odpovídají na otázku aniž by byla celá zotpovězena. Téma hovoru často střídá nové téma, proto obsah jejich řeči občas nedává smysl.

Děti s ADHD mívají nízkou frustrační tolerance – to znamená, že některé podněty, které ostatním dětem nemusí vadit a nevyvedou je z míry, dokáží děti s ADHD dovést až k afektivnímu výbuchu. Reagují tak neadekvátně i na příliš slabé podněty. Dítě se proto dostává často do konfliktů jak s dospělými, tak i s vrstevníky. Dítě často řeší problém (např. nechtěné shození sešitu z lavice) neadekvátně až hrubě, někdy agresivně.

I když mají děti někdy až přehnaně citlivé reakce na různé podněty, mají problém s vlastní empatií vůči ostatním. Často druhým lidem ublíží aniž by si uvědomovaly proč. Nedokáží vyčíst z tváře ostatních jejich pocity a tomu přizpůsobit své chování.

Sklon k afektivním výbuchům může začít slovní a končit až fyzickou agresí vedenou nejen ke svému okolí, ale třeba i k sobě. Dítě často nechápe, že udělalo něco špatného,

nedokáže zhodnotit následky svého chování. Nedokáže jednat objektivně. Většinou si myslí, že jednalo ve svém právu. I když někdy dokáže své chování zhodnotit a slíbí, že již to nikdy neudělá, většinou se opět zachová stejným způsobem.

4.4 Poruchy řeči, vnímání a myšlení

Často bývá zpozorován opožděný vývoj řeči. Dítě začíná mluvit později než ostatní, stejně staré děti a jeho řeč bývá chudší. K velmi častým poruchám patří vada výslovnosti (špatné vyslovování jedné nebo i několika hlásek). S poruchou mluvidel souvisí také zhoršená artikulace. Znamená to, že jednotlivé hlásky umí děti vyslovit bez problémů, ale neumí je správně použít v delších a náročnějších slovech. Dále se vyskytují specifické asimilace. Projevuje se chybnou výslovností trdých a měkkých slabik, sykavek ve slovech, kde se vyskytují hlásky zvukově nebo artikulačně blízké. Můžeme u dítěte pozorovat velkou namáhavost při mluvě. Dítě často kroutí pusou, otevírá příliš ústa, různě kroutí hlavou, prostě mluví celým tělem. Dále mohou mít tyto děti i omezenou slovní zásobu. Mohou mluvit neustále a nepustit nikoho ke slovu, ale přesto jejich řeč zůstává obsahově chudá. Řeč bývá chaotická, zmatečná. Aniž by si toho všimly, stane se jim, že občas něco vynechají, něco důležitého přeskočí, náhle změní téma. Jejich řeč bývá proto po obsahové stránce pro okolí problematická, hůře srozumitelná a těžko pochopitelná.

Tyto děti mívají problém s poruchou vnímání a to at' zrakového, tak sluchového. V oblasti zraku jde o špatné rozlišování podobných tvarů (čtverec, obdelník, ale i různých písmen b,d). Dále nejsou často schopny správně odlišovat pravou a levou stranu a v důsledku špatné orientace se stává, že přehlédnou nějakou věc, která je vidět na první pohled a třeba do ní narazí. Pokud jde o sluchu mívají problém s rozlišením podobných zvuků či hlásek, někdy vážne i sluchová paměť.

Stejně tak bývá porušeno i myšlení. Dítě si zafikuje určitou myšlenku a není schopné se od ní odpoutat. I když ostatní už mluví o něčem jiném, dítě se stále vrací bezdůvodně k tomu stejnému. Nejsou schopny odlišit, co je důležité a co ne, nejsou schopny si tok myšlenek uspořádat. Obzvláště těžké je pro ně vytváření obecných pojmů. Děti

například ví, že na obrázku je pes, na druhém je kůň, na třetím je koza, ale nedokáže říct, co je pro ně společné – tedy, že jsou to zvířata.

5. Další možné problémy dětí s ADHD

Problémy s navázáním přátelství

Jejich impulzivita a omezená pozornost se často projeví v problémech s vrstevníky. Tyto děti nebývají schopni zvládat pravidla společenského chování nebo pochopit sociální pravidla. To často vede ke konfliktům a z toho plynoucí neoblíbenosti v kolektivu.

Problémy s učením

Problémy s učením souvisí nejen s poruchou pozornosti, hyperaktivitou, impulzivitou, poruchou vnímání a dalšími znaky, které jsem již zmínila v předchozí kapitole, ale značná část dětí trpí i specifickými poruchami učení. Mezi časté poruchy učení patří dyslexie (porucha čtení), dysgrafie (porucha psaní) a méně častá dyskalkulie (porucha počítání). Tahle kombinace může vyústit k riziku školního selhání, které by mohlo vést ke stresu a psychické zátěži dítěte.

Problémy doma

Rodinné problémy mohou začít již v útlém věku. Menší potřebou spánku, upovídaností, hlučností, zvýšenou pohyblivostí může docházet k přetížení a únavě rodičů, což může vyvrcholit do různých konfliktů a hádek. Děti jsou hodně nešikovné a nemotorné, proto často dochází k ničení různých hraček, vybavení domácnosti, ale i cenností. I když to dítě nedělá úmyslně, jejich četnost může vést k dalším problémům v rodině.

Jjiné problémy

Mnoho dětí s ADHD může mít i další psychické problémy, které je zapotřebí rozpoznat a odlišit od klíčových příznaků ADHD a brát je v potaz v diagnostice a plánování léčby. K vážným psychickým poruchám, které mohou mít děti přidružené, patří poruchy autistického spektra, obsedantně-kompulzivní porucha a Toretův syndrom. Mezi další psychické problémy patří porucha opozičního vzdoru (rozčilování, hádky s dospělými,

odmítání spolupráce), porucha chování (chronická agrese vůči ostatním, destruktivní chování, lhaní krádeže, vážné a dlouhodobé porušování pravidel), asociální nebo delikventní chování, deprese (špatná nálada, plačtivost, sociální izolace, změněné spánkové návyky, nechutenství, aj.), úzkostné poruchy (strach a vyhýbání se určitým situacím nebo setkání, různé fobie, úzkosti, somatické symptomy, jako je bolení břicha, zvracení, strach z odloučení od rodičů, obsedantní chování), emoční problémy a problémy v oblasti sociálních dovedností.

6. Hlavní výchovné zásady

- **Klidné, citově proteplené rodinné prostředí**

Důležité je, aby se dítě v rodinném prostředí cítilo bezpečně, přijaté s láskou a hlavně aby mělo dostatek naší podpory. Tím, že s dítětem budeme jednat klidně, trpělivě, bez výčitek, dostává od nás model chování, který je mu příkladem k jeho vlastnímu chování. V žádném případě ale nemůže naše výchova podléhat dítěti. Musíme mu jen dávat přiměřené a pro něj zvladatelné požadavky. Při jejich zvládnutí by měla přijít pochvala nebo motivace či podpora. Ve výchově musíme být hlavně důslední.

- **V rodinném soužití stanovit řád, jasně a pevně vytyčit hranice ve výchově**

Jedním z nejdůležitějších bodů jsou jasně stanovená pravidla soužití a vymezení mantinelů ve výchově. Dítě by si mělo uvědomovat, co dělá dobře a kdy už se dostává přes hranice za které ponese svou odpovědnost. Pravidla musí být jasně definovaná, aby jim dítě porozumělo. Dodržovat by je mělo nejen dítě, ale i dospělí. Důležitý je určitý řád, režim a to nejen dne, ale i při některých činnostech, v některých věcech. Přináší to dítěti lepší orientaci, jak časovou, tak prostorovou, která je důležitá pro získání pocitu jistoty a bezpečí.

- **Důslednost ve výchově**

Důslednost je důležitá nejen v dodržování stanovených pravidel, ale i v jejich kontrole. Tu provádíme, pokud to jde, nenápadným, nedirektivním, taktickým

způsobem a hlavně pravidelně a často. Nedůslednost vede u dítěte ke zmatku, není si jisté, jak to rodič myslel, co vlastně smí a co ne.

- **Sjednocení výchovy**

Nesjednocená výchova vede opět u dítěte ve zmatek. Některé děti začnou využívat slabšího z rodičů nebo to vede až k tomu, že neposlouchají ani jednoho z rodičů. Proto je důležité sjednotit výchovné metody rodičů, prarodičů a jiných členů, kteří se na výchově dítěte podílejí. Tím myslíme i se školou.

- **Soustřední se na kladné stránky dítěte**

Je potřeba zaměřit se na oblasti ve kterých je dítě dobré, prožívat s ním úspěchy, pomáhat mu v dosažení cíle a hlavně nešetřit pochvalou. Oceňujeme nejen zvládnutí úkolů či různých činností, ale i jeho pozornost, to že vydrželo být chvíli v klidu, poslechlo si celou pohádku. To vede k posilování správného chování a potlačení nežádoucích projevů. Důležitá je i motivace, ne jen pochvala. Negativní chování se snažíme přehlížet, pokud to jde a vyzdvihujeme to, co dítě udělalo dobře.

„Je třeba si uvědomit, že budeme-li chtít dlouhodobě ovlivňovat chování dítěte s ADHD, ADD pomocí příkazů, zákazů a trestů, ničeho nedosáhneme. Řešení spočívá v pravém opaku – přes porozumění a přijetí dítěte, ke konkrétní pomoci, oceňování a uznání.“(15: s. 17)

7. Nesprávné výchovné postupy

V předcházející kapitole jsem se zmiňovala pouze o tom, jak by správná výchova hyperaktivního dítěte měla vypadat. Většinou si na první pohled nevšimáme toho, co je dobře, ale naopak toho, co dobře není. A jaká výchova není správná?

- Nejdnotná výchova
- Perfekcionistická výchova
 - příliš náročná, autoritativní, přísná výchova

- Příliš liberální, uvolněná výchova
 - rozmazlující, nedůsledná výchova
 - dítě má vše povoleno
 - neví, co smí a co ne
- Nevyvážená, nedůsledná výchova
 - postrádá systém, řád, nedůsledné výchovné postupy, není dostatek kontroly
 - dítě využívá situace ke svému prospěchu

8. Další možnosti ovlivnění dítěte s ADHD

- **Usměrňování aktivity dítěte a přívod přiměřených podnětů**

Aktivitu rozhodně nepotlačujeme. Ta by se nám zase někde objevila, možná ještě ve větší míře než předtím a nejspíše by to vedlo k negativnímu chování. Důležité je aktivitu vybit nebo využít ku prospěchu. Necháme dítě kopat nohama při čtení, nabídneme mu sportovní aktivitu, ve které je třeba dobré, dáme mu možnost se vyběhat, vyhrát si. Ale pozor na přetížení činnostmi, které by mělo opačný účinek. Opět by se dostavila nesoustředěnost a hyperaktivita.

- **Střídání činností**

Je vhodné mít nachystáno několik činností, které se střídají. U dlouhotrvajících činností dítě nevydrží, proto volíme kratší intervaly (5-10-20 minut). Vždy ale vedeme dítě k dokončení započaté a přerušené práce. Při činnostech dítěti dovolíme střídání poloh.

- **Uspořádání prostoru**

Dítě potřebuje jasně vytyčit prostory. Prostor pro učení, pro učebnice, pro hru, pro spánek, pro relaxaci aj. Při učení by dítě mělo sedět zády k oknu, aby mělo co nejmíň podnětů k odpoutání pozornosti.

- **Denní režim**

Dítě zklidňuje, když ví, co přijde, co ho čeká. Proto si někdy i samo vytváří různé rituály a stereotypy. Důležité je vytvoření denních rituálů – s hygienou, oblékáním, snídání, učením, s ukládáním do postele a dodržování denního režimu (činnosti by mělo dítě dělat každý den ve stejnou dobu). Přesné bodové seznamy časově navázaných činností (společně napsané na papíru a připíchnuté

nebo přilepené třeba na dveře příslušné místnosti) jsou kompasem, který zabrání dítěti ztrácet se v prostoru a čase a topit se v záplavě podnětů a vzruchů.

- **Relaxace**

Relaxační techniky mají u dětí s tímto syndromem možnost alespoň částečně ovlivnit vše, co je u těchto dětí porušeno. Přispívají k tlumení zvýšené aktivity, dále ke zmírnění zvýšené unavitelnosti, zlepšení koncentrace a pozornosti, ovlivnění úrovně myšlení a paměti. Svalové uvolnění pozitivně ovlivňuje i celkovou motorickou neobratnost. Rovněž bývá uváděn i její vliv na poruchy řeči a problémy v komunikaci. Relaxační techniky působí na ovlivnění afektivity agresivity. Celkově tedy relaxace přispívá ke zklidnění, zlepšení výkonnosti, sebeovládání a sebekontroly.

- **Doteková terapie**

Jedná se o psychoregulační techniku, která je směřována na dotekový kontakt s dítětem. Dotekem jsou hyperaktivní děti stimulovány ke zklidnění.

- **Kineziologie**

„Pokouší se zlepšit spolupráci levé a pravé mozkové hemisféry a odstranit zablokování energie (7: s. 141)

- **Mototerapie**

Cvičení podporující motorickou zručnost vnímání těla a neustále působí na sociální chování a vývoj osobnosti (včetně citu pro sebehodnocení a sociální vnímání)

- **Náprava oslabené percepce**

„Percepční funkce – zrakové a sluchové vnímání – jsou jednou ze základních podmínek k úspěšnému zvládnutí čtení, psaní a počítání. Rozvíjením percepčních funkcí pomocí speciálně zaměřených cvičení a her lze předejít vzniku specifických poruch učení u hyperaktivních dětí ve školním věku, nebo alespoň zmírnit jejich vliv na školní úspěšnost dítěte.“(8: s. 5)

- **Náprava dílčích oslabení výkonu**

Tréninkový program na odstraňování dílčích oslabení výkonu, která bývají hlavní obtíží při učení.

- **KUPOZ**

Individuální program pro rozvoj pozornosti u dětí s ADHD. Cílem programu je

zvýšení psychomotorického tempa, rozvoj schopnosti pravidelně pracovat, slovní zásoby, jemné motoriky, pozornosti sluchové a zrakové a rozvoj vzájemné práce s rodiči.

- **KUMOT**

Program je zaměřen především na narušenou jemnou a hrubou motoriku, včetně motoriky mluvidel, impulsivitu, malou schopnost, respektive neschopnost jedince se uvolnit. Tento program se snaží tyto příznaky minimalizovat, a to nikoliv izolovaně, v soukromí, ale uprostřed ostatních dětí, uprostřed společnosti vrstevníků, tedy uprostřed a v návaznosti na sociální prostředí s jeho vazbami a zřetelnostmi.

- **Dodržování zásad racionální výživy, pitný režim, spánek**

Ovlivnit zklidnění dítěte můžeme i pestrou a vyváženou stravou, s dostatkem vitamínů (ovoce, zelenina). Důležitou roli hraje i pitný režim, který přispívá ke zklidnění dítěte. Velkou roli má i spánek. Měl by být kvalitní, pravidelný a podle potřeby dítěte i dlouhý. Z toho vyplývá i celkový režim dne, který by měl být klidný, pravidelný a neuspěchaný. Jakmile se blíží doba k ukládání ke spánku, mělo by se dítě cíleně zklidňovat. Mělo by se věnovat klidným hrám, například četbě. Spát by mělo chodit v pravidelnou dobu, s dodržováním určitých rituálů, aby bylo dítě připraveno na to, co je čeká. K lepšímu usínání můžeme zvolit četbu pohádky, povídání, pomazlení či relaxační hudbu.

- **EEG trénink (biofeedback)**

„EEG biofeedback je založen na principu zpětné vazby. Snímaná EEG aktivita je během sezení převáděna na obrazovce do podoby jednoduché videohry, jejíž průběh je možno ovládat změnami psychického stavu, spojenými s výskytem >žádoucí< nebo >nežádoucí< mozkové aktivity. Výskyt žádoucí aktivity je odměňován úspěchem ve hře nebo jiným signálem.“(4: s. 78) Touto technikou se dítě učí, jak ovládat své mozkové vlny, jak je uvést do souladu. Může se tím zlepšit soustředění, pozornost, vůle, paměť, uvolnění.

- **Farmakologická léčba**

V případě, že je porucha u dítěte natolik výrazná a nelze ji potlačit psychologickými, výchovnými postupy a vhodnou úpravou režimu a prostředí, přicházejí na řadu medikace. Dítě by mělo být po dobu medikace pozorováno a

měla by být lékaři poskytována zpětná vazba projevů dítěte a to jak v domácím, tak ve školním prostředí. Někdy totiž může docházet k negativnímu ovlivnění dítěte. Dítě se hůře soustředí, je utlumené, unavené, někdy afektivní až agresivní.

9. Práce s dětmi s ADHD v MŠ

Děti s ADHD mohou dobře prospívat v mateřských školách, jestliže jim poučené učitelky poskytují náležitou podporu, povzbuzení a individuálně zaměřené vedení.

O úspěšnosti žáka s ADHD v mateřské škole rozhoduje především učitelka. Měla by spolupracovat s rodiči a společně hledat takové možnosti, které by pozitivně ovlivňovaly vývoj dítěte a jeho projevy orientovaly žádoucím směrem. Učitelky by měly mít dobrou znalost o problému a vědět, že by mu neměly být ukládány úkoly, které v daném období a situaci nemůže splnit a naopak vše kolem dítěte zorganizovat tak, aby vždy mohlo pracovat v rámci svých možností. Ve výchově musí učitelka počítat i s tím, že jeho reakce na určitý prostředek může být obrácená, než by očekávala. Občas se objeví situace, které mají zcela nečekaný a neobvyklý průběh. Měla by dítě neustále sledovat, přistupovat k němu individuálně, odhalovat jeho kladné rysy a na těch stavět jeho výchovné vedení. Měla by respektovat jeho osobní tempo, vhodně ho motivovat k činnostem, oceňovat každý správný výkon. Dbá o důsledné dodržování denního režimu. „Svým laskavým a láskyplným postojem ke každému dítěti s ADHD vytváří léčivou atmosféru klidu a celkové pohody, v níž i toto dítě může podávat dobré výkony.“(11: s.79)

V práci s dětmi s ADHD by učitelka měla uplatňovat určité výchovné zásady:

- „Vůči dítěti vystupujeme s laskavostí.
- Posilujeme sebevědomí dítěte, především tím, že oceníme každý jeho úspěch, ale i každou projevenou snahu. Snažíme se dítěti vycházet vstříc vytvořením vhodných podmínek k tomu, abychom mohli pochvalu a ocenění co nejčastěji projevit. Snažíme se také předcházet tomu, aby se dítě něčemu naučilo špatně. Zabráněním neúspěchu předcházíme vzniku a rozvoji pocitu méněcennosti.

- Vedení dítěte k práci by se mělo odehrávat spíše formou naší aktivní spoluúčasti na společné činnosti než formou zadávání úkolů. Při práci dítě vedeme, povzbuzujeme a uklidňujeme slovně i občasným přátelským dotykem. Snažíme se předejít chybám a nevhodnému chování.
- Dítěti umožníme dostatek spontánní hry a pohybu vůbec.
- Snažíme se předcházet nedorozuměním v komunikaci mezi rodinou a školou a co nejvíce podněcujeme vzájemnou komunikaci a spolupráci.
- Neponecháváme dítě prožívat jeho neúspěchy o samotě, šetrně je s ním probíráme a vytváříme včas jejich hodnotné protiklady. „(16: s. 2)
- Chválíme a pozitivně hodnotíme. Působí to jako zpětná vazba žádoucího chování. Pozitivní posilování musí následovat ihned po splnění úkolu, vztahuje se přitom i na úkoly, jejichž plnění očekáváme u jiných dětí jako samozřejmé.
- V jednání s dítětem zachováváme klid, mluvíme klidným hlasem, upřednostňujeme kontakt z očí do očí.

Učitelka musí být připravena na to, že i vedle vlastních projevů syndromu bude ovlivňovat i některé zvláštnosti, které budou vznikat při začleňování dítěte do kolektivu, do skupiny. Může se stát, že se u některých dětí, možná i rodičů, setká s negativismem vůči dítěti s ADHD. Bude je muset neustále přesvědčovat a vysvětlovat jim, že mají dítě přijmat takové, jaké je, že jeho nežádoucí projevy nejsou cílené, že za ně vlastně nemůže. „Žák mateřské školy, dítě s ADHD, potřebuje totiž jedině: být pochopeno ve svých zvláštnostech.“ (11: s. 78)

10. Výtvarný projev dítěte předškolního věku

„Během poslední doby se ukazuje, že dětská kresba je jedním z nejvhodnějších přístupů k poznání osobnosti dítěte. Kresba není pouhou hrou nebo sněním, zahrnuje v sobě jak hru a snění, tak realitu, takže ji nelze opomíjet.“(2: s. 15)

Z výtvarného projevu se můžeme o dítěti dozvídat mnoho věcí. Například jaké je jeho vnímání, myšlení, představivost, jaké jsou jeho charakterové vlastnosti, ale také o zvláštnostech psychického a somatického typu.

Kresba se využívá jako hodnocení inteligence dítěte, emočního prožívání a afektivity, motoriky, grafomotoriky, percepce, rodinného zázemí aj.

Kresbou dítě o sobě vypráví, aniž by muselo používat mluvenou řeč. Při interpretaci je však nutno si uvědomit, že jediná kresba nám nemůže odhalit vše a proto není možné vyvozovat ukvapené závěry.

„Při sledování kresebných výtvorů u dětí si povšimneme sklonu papíru a způsobu řešení v daném prostoru, úchopu a držení tužky – vedení čar a plynulosti tahu nebo přerušování, volby tématu a zpracování, způsobu dokončení nebo přerušení kresebné činnosti, množství základních prvků kresby a volby detailů, harmoničnosti, výstižnosti kresby podle zvoleného tématu, eventuální disproporce, nápadnosti v kresbě.“(11: s. 47)

11. Vývoj kresby dítěte předškolního věku

S vývojem jedince se vyvíjí i jeho výtvarný projev. Ke každému věku patří specifické znaky kresby.

První výtvarné stopy vznikají aniž by mělo dítě v ruce tužku. Můžou to být náhodné otisky rukou na skle, různě vytvořené čáry v písku vzniklé za pomoci dřívka, prstu či ruky. První čarání bývá tedy blízké hře. Dítě má radost nejen z pohybu, ale i ze stopy, kterou tím vytvořil.

Období „skvrn“ (2: s. 21)

Do tohoto období můžeme zařadit děti, které ještě nedosáhli jednoho roku života. Tohle stádium je ovšem málo známe. Děti v tomto věku si většinou ještě nehrají formou kreslení. Je to hlavně i z důvodů bezpečnostních. Většina rodičů tuhle hru dítěti ještě raději neumožní, aby si neublížily. Kdyby tak ale učinili, je velmi pravděpodobné, že by dítě kreslilo tečky a skvrny různých velikostí.

Stádium „čmáranic“ (2: s. 21)

V první fázi dítě čmárá, a tak v útlém věku vydá svědectví o svém zmateném „já“. Někteří psychologové se domnívají, že první čmáranice mají spojitost s prvními krůčky. Tento způsob kresby se u dítěte objevuje okolo prvního roku a trvá asi do dvou let. Hlavním důvodem kresby u takto malých dětí je radost z pohybu, ze kterého vznikla grafická stopa. „Dítě s oblibou čmárá všemi směry, aniž by tužku porvedlo.“(2: s. 21) Vznikají různě vedené čáry. Již tohle stádium nám může mnohé prozradit. Ze sledování osobitých a neobratných pohybů dítěte můžeme například usoudit na emocionální stav dítěte nebo na jeho mentální úroveň. „Šťastné a spokojené dítě kreslí silné čáry, které na papíře zaberou mnoho místa. Naproti tomu nevyronané dítě tužku záhy odhodí.“(2: s.22) Mentálně opožděné nebo narušené děti drží tužku nesprávným způsobem. V tomto věku však nesmíme dělat ukvapené závěry, neboť se dítě teprve všemu učí.

Stádium „čarání“ (Davidov, s.22)

Následuje bezprostředně po období čmáraní. Trvá přibližně od dvou do tří let věku dítěte. Lze v něm pozorovat ovlivnění intelektuálními faktory. Dítě se snaží napodobovat držení tužky a psaní dospělých. Dítě s kresbou pojí již určitý záměr, který někdy přichází až po jejím dokončení a je spíše náhodný. V tomto období nemívá dítě ještě dostatečnou pozornost, proto se stává, že obrázek nedokončí.

Zpočátku drží dítě svůj kreslicí nástroj v plné dlaní a většinou překračuje plochu papíru. Později se začne řídit hranicemi papíru a bude se snažit zaplnit papír celkově a rovnoměrně a nebo se snaží najít vztah mezi čistým bílým papírem a jeho čáranicemi.

„Mezi prvními dětskými čáranicemi vznikají ty, které mají tvar oválu a vznikly krouživým pohybem. Sklánějí se doprava a prozrazují tak, že střed otáčivého pohybu byl ještě v ramenním kloubu.“(13: s. 21) Při zapojení zápěstí vznikají menší stopy či tvary, hustá klubka a jednotlivé úsečky. Rovná čára, ať svislá či vodorovná, vzniká při kooperaci natahovačů a ohybačů prstů. „Objevují se i klikatky, nepravidelné spirály, body a krátké, husté čáranice. Lze sledovat i tempo, v němž čáranice vznikla.“(13: s. 21), „ Jestliže se tahy čáranic začínají křížit ve vodorovném a svislém směru, jde již o

znatelný pokrok: oba protikladné tahy se uplatní nejen v samotném čarání, ale i v rozvržení plochy a později jako základní významy (vodorovná = zem, svislá = postava, strom).“(13: s. 21) V této době se uklidňuje rychlost krouživého pohybu. Dítě se soustředí na přesnost a snaží se vytvořit ovál jednou čarou a uzavřít jej. Tento tvar bývá, buď za pomoci dospělých nebo samotným dítětem, přirovnáván k hlavě, jablku či bramboře. Náhodné obrazy světa vznikají okolo druhého a třetího roku, někdy až po třetím roce. „Podobnost mezi kresbou a věcí může být zpočátku jen náhodná.“(13: s. 21) Někdy dá dítě kresbě během chvíle i několik názvů, často své výpovědi o ni mění.

Stádium „hlavonožců a univerzálních postav“ (2:24)

Kolem třetího roku dítě začíná lépe zvládat kreslení a svým obrázkům přikládá určitý obsah a důležitost. Častým námětem se stávají postavy, které bývají vyobrazením sebe sama. Tyto postavy jsou znázorněny uzavřeným oválem, který představuje zároveň hlavu i polozapomenuté tělo. Tato oválná hranice má v sobě vyznačeny důležité lidské znaky tj. ústa, oči, někdy i nos a vlasy. Uši bývají v tomto období znázorněny zřídka kdy. Z oválu vedou dvě čáry jako nohy. Později přibudou další dvě čáry, které jsou vyobrazením ruk. Mohou být k hlavě připojeny v různé výšce. „Postava je vždy zobrazena zepředu“(2: s. 24). Kolem pátého a šestého roku se začíná tělo osamostatňovat. Bývá vyjádřeno druhým oválem, který bývá zpočátku menší velikosti, jak hlava. Nezřídka mívá trup originální podobu. Bývá hranaté, podlouhlé a je možno v něm rozeznat „bříško“. „Někdy se hned na počátku objeví podlouhlý typ lidské figury, který je už dobře členěn a má trup či dokonce i krk.“(13: s 24) „Šestileté dítě zpravidla člení lidskou figuru velmi zřetelně, nasazuje paže k trupu, ne už hlavě.“(12: s. 28) Hlava mívá více detailů. Objevují se vlasy, někdy znázorněny jako pouhé čáry, některé děti mohou vlasy znázornit do složitých účesů.

„Zpočátku platí, že žena a muž, chlapeček a holčička jsou zobrazováni přibližně stejně. To, co vzniká, jsou jen obecná znamení pro člověka, která se hodí na obě pohlaví a která překlenou i všechny další individuální rozdíly mezi lidmi.“(12: s.28) Dalším vývojem je opět kresba postavy propracovanější a začínají se objevovat rozdíly v pohlaví, vyznačené například kloboukem, sukni, různými účesy, nákupní taškou.

Pohyb postav lze zpočátku jen odhadovat a to tím, že je například ruka blízko nějakého předmětu (například deštníku – ruka držící deštník). Dokud dítě nezačne zobrazovat postavy z profilu, těžko se mu podaří vystihnout jejich pohyb.

S potřebou znázornění pohybu postavy se její vytvoření začíná stávat obtížnější, zobrazuje se z **profilu**. Dítě se nespolehá jen na zřakovou vzpomínku, ale musí zapojit i svojí představivost. To je vidět na tzv. smíšeném profilu, kdy dítě spojí pohled ze strany i zepředu (hlava otočená z profilu, tělo ze předu, boty z profilu).

S obrazy zvířat se v dětské kresbě setkáváme poměrně brzy. Zpočátku se většinou příliš neliší od lidí. S postupem času se vývoj posune a rozlišení začíná být patrné v detailech jako jsou růžky, uši nebo ocásek. V předškolním věku se objevuje kresba zvířat z profilu.

Kresba domu bývá spojena s jeho užíváním, s bydlením. Dítě většinou neopomene nakreslit detaily jako jsou okna, někdy i komín ze kterého se často kouří, dveře bývají opatřeny klikou.

Strom se vyvíjí dlouhou dobu. S postupem času se objevuje více dokonalých tvarů. Zpočátku je strom vyobrazen jako rovná vztyčená čára, kterou v pravém úhlu přetínají kratší vodorovné čáry, které značí větve. Při porušení R-principu se začínají větve sklánět v kosém úhlu ke kmeni. Později přibývají další detaily, větve se větví na další vedlejší větvičky, které jsou většinou opět v pravém úhlu k hlavním větvím. Postupně se začne strom dělit na jehličnatý a listnatý. Listnatý strom bývá většinou ovocný s různými plody.

Dopravní prostředky bývají dalším oblíbeným tématem v kresbě. Souvisí to se zájmem o pohyb a o vše, co se hýbe.

Obrazová scéna

Zobrazení spodního okraje jakožto země bývá brzo zdůrazněno čarou sledující tento okraj. Někdy bývá i druhou vodorovnou čarou naznačeno nebe, které mívá většinou

modrou barvu. Někdy bývá symbolizováno sluncem, měsícem, mraky a hvězdami.

„Známý je ten způsob znázornění prostoru, který se běžně nazývá sklápěním. Sklápění je plošné uspořádání v prostoru.“(13: s.38) Na obrázku chybí perspektiva, roviny neodpovídají skutečnosti, zobrazení předmětů je disproporční. Z toho lze vidět, jak dítě těžko rozeznává, co je horizontální a co vertikální.

U starších dětí okolo šesti až sedmi let, se začíná objevovat „horizont.“(12: s.46) Je to čára, jejímž úkolem je rozmezit nebe a zemi, ale také naznačit i všelijaké nerovnosti terénu, jako třeba kopce.

„Daleko už dospělo kreslicí dítě tehdy, když zobrazuje překrývání tvarů – předměty vpředu zastínují předměty ležící dál.“(13: s.38)

Výtvarné zákonitosti

Při pozorování dětských kreseb někdy zjistíme, že se v nich objevují různé pravidelnosti, které jsou pro ně typické. Jedním z těchto znaků je „R-princip“ (13: s.44) nebo-li pravý úhel. Objevuje se již u prvních hlavonožců, kdy se ruce od těla odklánějí v pravém úhlu. R-princip se objevuje i při kresbě komínu na střeše a nebo při napojení větví ke kmeni stromu. Dalším znakem objevujícím se v kresbě je „grafický automatismus.“(13: s. 44) Je to tendence opakovat jednoduché a již osvojené tvary. „Zajímavým principem, který někdy působí v opačném smyslu, je tzv. grafoidismus, naklánění kresby ve směru písma.“(12: s. 53)

Intelektuální realismus

Kresby ve věku od pěti do sedmi let vyjadřují spíše autorův osobní, fantazijní svět, než ten vnější a reálný. Kresba tak nepředstavuje model, který má dítě před očima, ale to, co si z něj pamatuje – hlava z profilu má dvě oči. Asi do sedmi let mohou být některé obrázky průhledné „transparentní“. Za zdmi domu vidíme tatínka, jak se kouká na televizi, postavě pod oblečným prosvítají končetiny. Transparentnost by ale neměla přetrvávat po desátém roce dítěte, to už by šlo usuzovat na retardaci duševního vývoje nebo na poruchy afektivity či senzitivity.

12. Kresba dětí s ADHD

„Kresba pětiletého zdravého dítěte odpovídá již předem stanovené představě, je detailnější a projevuje se v ní zralejší senzomotorická koordinace. Kresba dítěte s ADHD je primitivní, disproporcionální, čáry jsou nekoordinované a jejich spojení je nepřesné. Kresba takové děti nebaví a většinou se mu vyhýbají.“(10: s. 45)

„Dětská kresba zachycuje několik základních oblastí vyvíjející se psychiky, ale jejich diagnostická použitelnost je u dětí s ADHD o něco užší:

1. Kresba zachycuje úroveň zrakového vnímání, představivosti a paměti. Děti s ADHD mívají narušené zrakové vnímání a následkem této skutečnosti – i dalších obtíží – bývají jejich zrakové představy nepřesné a neucelené. Kresebné testy zachycují takové obtíže ve větší či menší míře, podle jejich zaměření.
2. Jemná motorika, která se projevuje v kvalitě čar, je dalším nutným předpokladem pro zvládnutí kresby. U dětí s ADHD, které bývají často manuálně neobratné, lze sledovat roztřesené, nenavazované a příliš vytlačované čáry.
3. Senzomotorická koordinace je komplexní funkcí zahrnující uvedené složky. Děti s ADHD mívají často nedostatky právě v oblasti senzomotorické koordinace a z těchto důvodů jsou takto zaměřené zkoušky pro diagnostiku dětí s ADHD přínosné.
4. Kresebné zkoušky jsou součástí mnoha testů inteligence. U dětí s ADHD je obtížné používat kresebné testy pro tyto účely, protože nebývá splněn základní předpoklad, přiměřený rozvoj senzomotorických dovedností. Kresba v tomto případě zachycuje poruchu primární schopnosti.
5. Dětská kresba je používána i jako projektivní metoda, která odhaluje mnohé osobní charakteristiky dítěte. Využití kreseb dítěte s ADHD pro tyto účely nebývá běžně doporučováno, protože příslušné disproporce a nápadnosti kresby mohou mít svou příčinu pouze v manuální neobratnosti dítěte.“(10: s.66)

Nejčastěji používanou metodikou pro diagnostiku ADHD je kresba lidské postavy. Selhání v tomto úkolu může znamenat poruchu nebo odchylku v oblasti percepce,

představivosti, jemné motoriky či vizuomotorické koordinace. Kresby bývají často nápadné a odchylují se z hlediska kvantitativních nebo kvalitativních znaků.

V kresbě dětí s ADHD lze pozorovat tyto znaky. „Výrazná disproporce v zobrazení jednotlivých částí, připojení částí těla na nesprávném místě, opomenutí detailů, které žák zná a které je, alespoň přibližně, schopen nakreslit, primitivní zpracování jednotlivých částí těla, stereotypnost prvedení, obliba techniky čmárání, často neadekvátně použitá, špatná koordinace a spojení čar.“(3: s. 99) Často se objevují přerušované linie, známky třesu, tlak na tužku a odlišný sklon kresby. Typickými rysy výrazné disproporce jednotlivých částí těla jsou především tyto znaky „(každá ruka jiná, jedna bota nápadně menší než druhá, nápadně obrovská hlava vzhledem k velikosti trupu, obří prsty, nápadně dlouhý krk, trup). Připojením jednotlivých částí na špatném místě je myšleno to, že paže jsou napojeny na krku nebo v pase. Mezi nejčastěji opomenuté detaily patří nos, ústa, jedna paže nebo noha, vlasy – jde zřejmě o vliv výkyvů pozornosti. Dále v kresbě najdeme časté používání geometrických tvarů (kulovité, vyčmárané paže, trojúhelníkový trup, nos obrácený nahoru), rigiditu, stereotypnost, ulpívání pozornosti (nepřiměřeně dlouhá řada knoflíků, nadměrné množství prstů, dva nosy, dítě nakreslí více postav), oblibu techniky vyčmárání detailu, často užitá neadekvátně (paže a prsty), špatnou koordinaci (kvalita čar a jejich vzájemné spojení), někdy nápadnou polohu postavy v prostoru, obtíže s členěním plochy papíru, šikmý sklon postavy.“(10: s. 68)

II. PRAKTICKÁ ČÁST

Praktická část mé práce je kazuistickou studií sledující vývoj výtvarného zobrazování u chlapce s diagnostikovaným syndromem ADHD v průběhu téměř jednoho roku. Analýzou obrázků budu sledovat rozvoj, posuny a rysy ADHD v jeho kresbě.

Kresba i malba probíhala na různá témata, které se David snažil podle svých zkušeností a možností, ztvárnit dle vlastní fantazie.

1. Kazuistika

Pohlaví: chlapec

Věk: 6,7

Rodinná anamnéza

Je bezvýznamná, bez pozoruhodností. Rodina je úplná. Rodiče i sestra jsou zdraví. Sestra je o čtyři roky starší. Navštěvuje základní školu a má dobrý prospěch. S Davídkem mívají často konflikty. Matka je vyučená zdravotní sestra, nyní pracuje jako překladatelka v anglické firmě. Otec je podnikatel, hodně pracovně vytížený. Bydlí v jednom domě s prarodiči. Mezi rodiči a prarodiči dochází k rozporům ve výchově dětí.

Osobní anamnéza

Davídek je z druhého těhotenství, které bylo rizikové. V první trimestru matka krvácela. Porod byl spontánní.

Vývoj řeči opožděný. Mluvit začal okolo dvou let. Měl přirostlou podjazykovou uzdičku. Navštěvoval miofunkční terapii na zlepšení motoriky jazyka a rtů. Byl pozorován výrazný motorický neklid. Psychomotorický vývoj byl spíše urychlen. Do čtyř let se pomočoval. Ještě dnes se někdy objevuje noční enuréza.

Od tří let agresivní projevy k dětem (kousal je). Negativismus k vrstevníkům, afekty zlosti.

MŠ navštěvoval od 4 let na dopoledne. Adaptace byla špatná. Měl pedagogického asistenta. Byl nesoustředěný, nepozorný, agresivní k vrstevníkům. Nerespektoval pravidla, nedokázal se podříditi dennímu režimu MŠ. Má o jeden rok odloženu docházku do ZŠ.

V řeči přetrvává vadná výslovnost hlásek, hlavně díky nesoustředěnosti. Objevují se agramatismy.

Červen 2008

Držení tužky nejisté, body nenapodobí, postavu odmítá malovat -> poté neúplný panák.

Říjen 2008

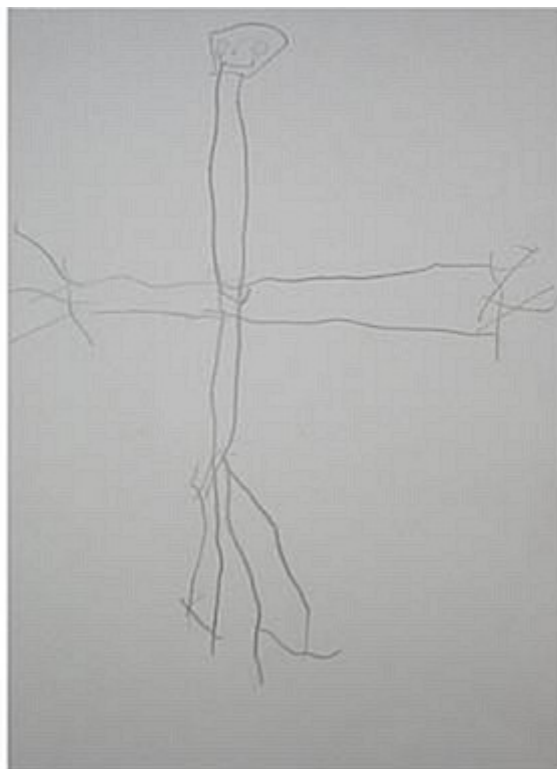
Kresba nízká úroveň, velký třes horních končetin, neklid, neodpovídá věku.

Zdravotní anamnéza

Prodělal běžné dětské nemoci. Neměl žádné úrazy, vážné nemoci ani nemusel podstoupit žádnou operaci. Z podnětu pedagogicko-psychologické poradny v roce 2006 odeslán na neurologické vyšetření, kde byla diagnostikována porucha ADHD. Od června 2007 navštěvoval logopedickou kliniku, kde byl v péči foniatra, logopeda a psychologa. V září 2007 vyšetřen na psychiatrii a neurologii. Na neurologii nasazen neutropin. Na lék měl David, podle slov matky, špatné reakce, proto byl vysazen. Na psychiatrii byla navrhnutá kombinace nových léků na zlepšení koncentrace a na uklidnění. Bere je dodnes. Vyšetření na EEG – abnormální záznam, i epiaktivita. Vyšetření IQ – pásmo slabšího průměru v neverbálním projevu, zbytek širší průměr, z důvodů slabé koncentrace. Testy zkreslující. V některých průměrný, někde podprůměrný, ale dosáhl i nadprůměrných výsledků (hlavně ve věcech, které ho bavily). Od září roku 2008 navštěvoval denní stacionář v logopedické klinice, do které docházel ambulantně. Nedokázal se zžít s vrstevníky. Velké problémy v kolektivu dětí. Potřeba individuální péče, které se mu zde nedostává. V průběhu dne zde chodil na arteterapii, kolektivní terapii, logopedii, ergoterapii a biofeedback. Od února 2009 docházka do denního stacionáře ukončena. Ambulantně dále navštěvuje logopedii, psychiatrii, neurologii, psychologa a biofeedback. Po deseti lekcích biofeedbacku měl velice dobré

výsledky, proto bylo Davidovi doporučeno ještě dalších 10 lekcí. Rodiče nejdříve nesouhlasili, ale později přistoupili a David v terapii pokračuje.

2. Výtvarné zobrazení jednotlivých témat a jejich následná analýza

Obrázek 1: Kresba pastelkami, MAMINKA

Téma: POSTAVA

Název kresby: MAMINKA

Věk dítěte: 6,0

Doba kresby: cca 1 minuta

Kresbě obrázku 1 předcházela hra s pastelkami, které jsem přinesla. Vzal si košík, ve kterém byly uloženy a začal si s nimi hrát. Přehrabával jimi až našel ořezávatko. Můj úkol byl hledat vhodné pastelky, které by mohl ořezávat. Přitom jsme si spolu povídali o tom, co budeme kreslit. Rozhodl se, že nakreslí maminku. Přestal ořezávat pastelky a

dal se do práce.

Verbální doprovod při kresbě obrázku 1

„Namaluju ti tu mamku. Ty mě přeber ty pastelky. A nedívej se na mě.“ „Ne, to není mamka, to je strašák mamka.“ „Ty pastelky dávej sem, co jsou na ořezávání. Takto je dávej“. (Reakce na to, jaké pastelky jsem vybírala a jak jsem je pokládala.)

„Na, to je pro tebe. Vymaluj si ho doma“.

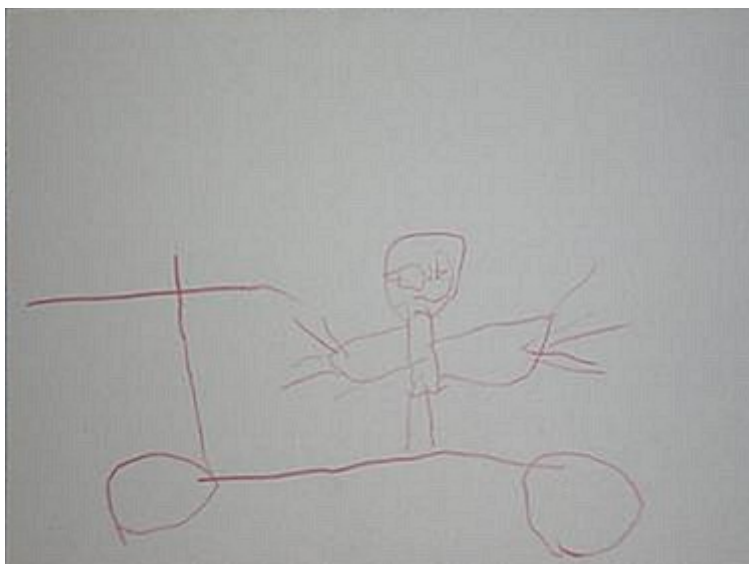
Popis jeho řeči je zpřesněn. Má špatnou výslovnost. Objevují se agramatismy, špatný slovosled ve větách.

Obrázek 1 maloval na zemi pod kancelářským stolem. Jeho celkový projev byl strašně rozechvělý. Třepaly se mu ruce. Tužku držel správně, ale měl strašně křečovité úchop. Po celou dobu ťukal nohama o zem. Celý projev byl strašně zrychlený, „jen aby už mohl dělat zase něco jiného“. Při kresbě ještě stíhal sledovat, jestli mu vybírám pastelky, které potom bude ořezávat.

Hyperaktivitu můžeme pozorovat už jen v rychlosti, jak byla kresba nakreslena. Špatná koordinace a křečovité pohyby jdou vidět v jednotlivých čárách kresby. Jsou roztřesené, spojení čar není přesné, hlava je spíše šišatá. Na obrázku není naznačena obrazová scéna zemi ani oblohou. Postava se jakoby vznáší ve vzduchu. Kresba je disproporční. Malá hlav, dlouhý krk, krátké tělo a nohy. Špatné napojení částí těla, krk je přetažen až do obličeje, prsty do rukou. Chybí některé detaily, jako uši, vlasy, 2 prsty na každé ruce, chodidla a obleční postavy není zjevné. To vše může být náznakem i jeho nesoustředěnosti. Kresba je velmi jednoduchá, i když měl na výběr z velkého množství pastelek, vybral si černou. Než jsem stihla zareagovat na to, že obrázek nevybarvil, řekl mi, že si ho mám vybarvit doma sama.

I když mě David viděl poprvé, neměl vůbec problémy se mnou komunikovat a pracovat. Opustil se mnou třídu a šel do jiné místnosti aniž by se nad tím vůbec pozastavil. Okamžitě mi začal tykat. Byl neklidný, stále v pohybu. Hodně upovídaný. Některým slovům jsem nerozuměla, má špatnou výslovnost. Ve větách má nesprávný slovosled. Každá maličkost ho hned vyvedla z míry. Jakmile jsem položila pastelku

jinak než si představoval, okamžitě na to začal reagovat. Celkově se při řeči roztrásl a zvýšil hlas. Rozechvělý byl delší dobu, i když jsem pastelky skládala podle jeho instrukcí. Trvalo mu delší dobu než se uklidnil.

Obrázek 2: Kresba pastelkami, JÁ NA KOLOBĚŽCE

Téma: Co rád dělám

Název kresby: Já na koloběžce

Věk dítěte: 6,1

Doba kresby: cca 2 minuty

Davídek dnes nechtěl spolupracovat. Nabídla jsem mu modelování z plastelíny. To ho zaujalo. Začal modelovat loď s Bolkem a Lolkem. Loď rozboří blesk z bouřky a tak Davídek staví další záchranou loď. Odchází na masáž. Po návratu z masáže, jsem si povídali o tom, co rádi děláme. Davídek se dal do kresby.

Masáž mu pomohla se uklidnit. Vrátil se byl výrazně v lepší náladě. Bez jakéhokoliv domlouvání se sedl ke stolu a začal kreslit. Hezky seděl, správně držl tužku. Křečovitý úchop a třes rukou se opět opakoval. Měl rozechvělý hlas. Z rozhovoru jsem se dozvěděla, že se rád dívá na televizi. Sleduje pohádky jako Bolek a Lolek, Červená formule, Pat a Mat. Když jsem se zeptala, jestli má doma takovou koloběžku a jestli na

ni rád jezdí, řekl mi, že neví. Nepamatuje si to.

Verbální doprovod při kresbě obrázku 2

D: „Hádej co maluju?“

Já: „*Kolo!*“

D: „Ne. Koloběžku a na ní já.“ „To je hlava a co na ní? Oči, pusa, nos. A teď krk“

Já: „*Kolik máme prstů?*“

D: „Pět“.

Já: „*Tak spočítej, kolik jich máš na obrázku?*“

D: „Čtyři. Tak já ještě jeden domaluju.“ „To je koloběžka a já na ni jedu“ „Vybarvy si to doma sama!“

Já: „*Nechceš ještě namalovat oblohu, mráček a sluníčko?*“

D: „Ne, nechcu!“

V obrázku 2 můžeme pozorovat nápadné disproporce v jednotlivých částech těla (nápadně velká hlava, velké ruce, dlouhé prsty). Špatnou koordinaci, křečovitou a třes rukou můžeme vidět na jednotlivých čarách, které jsou přetažené a mají špatné spojení. Ke zobrazení postavy používá geometrické tvary (hlava, tup, ruce). Oproti obrázku číslo 1 je postava vyobrazena jednodušeji. Chybí krk, nohy jsou namalovány jednoduchou čarou. Zapoeměl i na další detaily (nos, uši, boty). Objevuje se R-princip v připojení rukou k tělu a na koloběžce.

Obrázek 3 : Kresba pastelkami, TETA DÁŠA

Téma: S kým si rád hraju v MŠ

Název kresby: Teta Dáša

Věk dítěte: 6,2

Doba kresby: cca 2 minuty

Davídek je dnes opět špatně naladěný. Hází pastelkami. Nechce spolupracovat. Po sklídnění jsme se opět dali do modelování z plastelíny. Modeluje loď, která je neustále v nesnázích, takže ji vymodeluje a poté ji zničí láva ze sopky, zasáhne ji koule a potopí se atd.

Verbální doprovod při modelování

D: „Podívej se, to je sopka. A teď vybuchne. Buch, buch, buch...A už teče láva. A teď loď obklopuje a zničí ji. Buch, buch, buch...A přiletí raketa a vypustí bombu a buch, buch, buch...

Po modelování jsme si chvíli povídali o školce. S kým si rád hraje, jestli má nějaké

kamarády, se kterou hračkou si rád hraje. Z povídání vyplynulo téma kresby, které bylo „S kým si rád hraje ve školce“.

Obrázek opět kreslil pod kancelářským stolem. Kopal nohama. Chvilí byl v sedu a za chvíli si při kresbě zase lehnul. Celkově byl hodně rozechvělí. Třepaly se mu ruce. Jednu chvíli mlčel a kreslil. Přebíral pastelky. Neustále pohyboval nohama.

Verbální doprovod při kresbě obrázku 3

Já: „Koho maluješ?“

D: „Nevím. Já to tady vytisknu.“ „Běž si sednout tam a já to tady vytisknu a podám ti to.“ (Mlčí a maluje)

Něco si šeptá (to je teta, ruce,...).

Já: „Kdo to je Davi, to jsi ty?“

D: „Ne, to jsi přece ty!“

Já: „A nechybí mi něco na hlavě?“

D: „Jo, vlasy.“

Já: „A co na nohách?“

D: „Tady máš vše.“

Já: „A co prsty? Kolik jich mám na obrázku a kolik na ruce?“

D: „Tady máš jeden, dva, tři, čtyři a tady na té jeden, dva, tři, čtyři. A na ruce jeden, dva, tři, čtyři, pět. Já ti je teda domaluji. Dobře?“

„Prsty. A teď dlouhé vlasy. Máš je moc dlouhé. Musíš si je ostříhat.“

Ve srovnání s obrázky 1 a 2 je v obrázku 3 zřejmý posun. Vidíme, že na postavě přibyly detaily, jako vlasy a boty a hlavně je obrázek poprvé vybarven. To vše může být i známkou lepší koncentrace pozornosti. Postava je stereotypní, stejné provedení jako na obrázku 1. Opět vidíme disproporce částí těla (malá hlava, velké ruce, malé nohy, špatné napojení horních končetin k tělu). Křečovitost a špatnou koordinaci můžeme vyčíst z jednotlivých čar, které jsou špatně spojené, roztřesené, vidíme v nich i velký tlak vedený na tužku. V připojení rukou k tělu můžeme najít R-princip.

Obrázek 4: Prstové barvy, OTISKY RUKOU

Název kresby: Otisky rukou

Věk dítěte: 6,2

Doba kresby: cca 1 minuta

Přinesla jsem Davídkovi kamínek, nabarvený modrou barvou, kterou má rád. Dnes se mu modrá barva nelíbí a chce ho přebarvit na červeno. Vezme si červenou a snaží se kamínek přebarvit na červeno. Barvy se smíchaly na fialovou.

Verbální doprovod obrázku 4

Já: „Davi, zkus si teď otisknout ruku na papír.“

D: Obtiskne ruku. „Jé, to je moje ruka?“

D: „To je škaredý, teďka ta barva.“

Já: „Je to několikabarevný. Fialovočervenomodrý.“

D: „Já jsem nechtěl fialovou.“

Já: „Červená a modrá se smíchá ve fialovou.“

D: Tak ještě trošku, teď se to smíchá v tmavou. Smíchá se to v tmavou, že jo.

Já: „Ještě otiskni ruku!“

D: Bouchá rukou do stolu a několikrát otiskuje dlaň. „Já už se jdu umýt. Umyju si i ten kamínek a pak si ho doma nabarvím.“

Seděl u stolu a houpal nohama. Celkový projev byl křečovitý. V ruce silně držel kámen a barvil ho kečovitým mnutím dlaní. Velký tlak vynakládal při otiscích dlaní na papír. Byla to pro něj hmatová výzva, která ho zaujala.

Obrázek 5: Prstové barvy, ČERT

Téma: Mikuláš

Název kresby: Čert

Věk dítěte: 6,3

Doba kresby: cca 1 minuta

Povídali jsme si o Mikuláši, andělovi a čertovi.

Rozhovor:

D: „U nás byl, čert, ale Mikuláš ne, ani anděl.“

Já: „A přinesl ti Mikuláš něco?“

D: „Ne, protože já pořád zlobím, tak si nic nezasloužím, tak u nás nebyl.“

Já: „Ale ve školce určitě byl, ne?“

D: „Jo, ale já ho nechci vidět, protože zlobím. Já viděl jen čerta. Ten chodí za zlobivýma dětma.“

Já: „A jak ten čert vypadal? Namaluješ mi ho?“

D: „Jo, byl škaradej. A můžu ti ho namalovat třeba barvičkama? (ukazuje na prstové barvy)

Já: „Ano, můžeš.“

Verbální doprovod při kresbě obrázku 5

D: „Takový bude ten čert, takový bude. Modrýho, nebo černýho? Černýho. Hlavu černou, krk, rohy ty má tady. Tady má tělo, tady má ruku, tady má ruku, druhou ruku, nohu, druhou nohu. Tak a je to. Ještě červený jazyk. Můžu ho umít?“

Já: „Koho? Prst?“

D: „Jo“

Já: „To víš, že můžeš.“

Ruce si umyl i s rukávy.

Obrázek 5 maloval u stolu. Vzal si kelímek a míchal prstem barvu. To ho zaujalo. Byl při tom velmi křečovitý. Opět se mu hodně třásl ruce. Po celou dobu se vrtěl na židličce a kýval při tom nohama. Celé jeho tělo bylo v pohybu.

Technika prstových barev se mu zalíbila. I když nejsou jasné známky některých detailů, tak je vidět propracování. Čert má rohy, hlavu napojenou na krk, ruce jsou ještě pořád k tělu připojeny na nesprávném místě. Nenamaloval detaily na obličejí a prsty. Jediným detailem hlavy jsou rohy a jazyk. Dolní končetiny jsou zakončeny zahnutě, takže budí dojem chodidel. V této technice se David uvolnil, byl lépe soustředěný. Hyperaktivita se opět ukázala v rychlosti provedení. Obrázek je dobře rozložen na ploše papíře.

Obrázek 6: Prstové barvy, KYTIČKA I.

Téma: Vánoce

Název kresby: Kytička

Věk dítěte: 6,4

Doba kresby: cca 5 minut

Davídek se dnes při mém příchodu honil po třídě se dvěma chlapci. Kopali do sebe, tloukli se pěstí. Odmítali svačit, házeli po sobě plátky okurku. Já si vzala Davídka do šatny. Schoval se pod stůl a nechtěl vylézt. Chvíli jsme si povídali a když jsem mu řekla, že jsem mu přinesla nové prstové barvy, tak vylezl, oblékl se o pomohl mi vzít věci do zasedací místnosti, kde spolu vždy pracujeme. Po cestě se schovával pod bundu, aby ho nikdo neviděl.

Povídali jsme si o Vánocích. Davídek si nepamatoval, co měl pod stomečkem za dárečky. Zajímal se jen o ty nové barvičky. Chtěla jsem namalovat stromeček, ale on stromeček malovat nechtěl, chtěl malovat kytičku.

Verbální doprovod při kresbě obrázku 6

D: „Ty barvičky jsou krásný.“

Chce rozdělat barvu, ale nejde mu rozšroubovat.

„Rozděláš mi tuhle barvičku?“

Já: „A jaká je to barvička?“

D: „Žlutá. Jé, vypadly z ní kamínky. Schováš mi je? (Při otevření z víčka vypadly kousky zaschlé barvy, Davidkovi připomínaly kamínky, tak je chtěl schovat).

Já: „Dobře, dám ti je do kapesníčku.“

D: „Ne, já je chci do pytlíčku. Dáš mi je do pytlíčku?

Já: „Dobře, dám.“

D: „Tohle bude kytička.“ Nabere si na prst žlutou barvu a začne dělat kolečko na papír. „Dáš mi ubrousek? Utřít prst?“ Utře si prst od žluté barvičky. „A teď tuhle barvičku.“

Já: „A jaká je tohle barva?

D: „Zelená.“

Já: „A co s ní namaluješ?“

D: „Já nevím jak se to jmenuje.“

Já: „Strom roste na kmenech a kytička?“

D: „Stonek. A ještě lístečky.“

Já: „Davi, do trička se neutíráme!“

D: „Zase vypadly kamínky. Ty jsou hezký, že jo! Schováš mi je taky?“ „A teď bude další. Tento.“

Já: „A co je tohle za barvičku, poznáš ji?“

D: „Ne. Pozor, kamínky! Tam ti spadl, posbíráš to?“

Já: „Tak Davi, a co ta barvička. Opravdu ji nepoznáš?“

D: „O-ran-žo-vá. Zatím vyndej kamínky z téhle.“ „Oranžové sluníčko“ „Teď tohle.“

Já: „A jaká je tohle?“

D: „Modrá. Podívej jakej mám modrej prst. Prší. Já tam dělám pršení. Prší. Už je tam zataženo. A prší a prší. A když napršelo, podívej co je tam vody. A pořád prší a prší a prší. A pořád je tam víc a víc vody. A už je kytička pod vodou. A už přestalo pršet. Podívej, jak to tu kytičku zaplavilo. Tak a jdu se umýt.“

Dnes byl David celkem soustředěný. Práce s novými prstovými barvami ho bavila a zaujala. Prstem kroužil v kelímku s barvou a pozoroval, co barva dělá. Na prst si ji nabíral hodně, musela jsem ho napomínat. Po každé barvičce si vzorně utřel prstík do kapesníčku, aby barvy nesmíchal. Hyperaktivitu jsem u něj pozorovala i přes soustředění. Pořád sebou šil na židličky. Dnes byl i dost zbrklý. Rychle kroužil prstem v kelímku, div ho nepovalil, rychle si bral kapesníček na utření prstu a skoro zhodil vše,

co bylo na stole.

V obrázku 6 je již vidět posun a to ve ztvárnění linie oblohy a země. Napětí a třes rukou můžeme opět pozorovat v tahu čar, jak na kytce, tak na slunci. V orbázku najdeme i oblibu vyčmárávání. Dalším typickým znakem Davidových kreseb je použití geometrických tvarů, které použil při ztvárnění kytky a slunce.

Obrázek 7: Malba vodovými barvami, KYTIČKA

Téma: Červená Karkulka

Název kresby: Kytička

Věk dítěte: 6,5

Doba kresby: cca 2 minuty

Přinesla jsem Davidovi papírové loutky na pohádku o červené Karkulce. Pohádku jsme si zahráli. Byl velice šikovný, zvládl sám vyprávět celou pohádku, aniž bych mu musela napovídat. Chtěl hrát Karkulku. Já jsem měla hrát vlka. Při vyprávění se v řeči objevily agramatismy. Ale snažil se pěkně vyslovovat jednotlivé hlásky, které při normálním rozhovoru vyslovuje nedbale. Chtěl si zahrát pohádku několikrát po sobě, nechtěl dělat nic jiného.

Verbální doprovod při kresbě obrázku 7

D: „Namaluju tmou. Velká tma.“

Já: *A kde byla ta tma?*“

D: „V lese. A teď červená a namaluju tohle. Kulatý. To je hlavička. A teď modrou.“

Já: *„A co budeš malovat modrou barvou, co bude modrýho?“*

D: „To bude kytička. To není Karkulka. V tom lese. A Karkulku namalujeme později. Tady uděláme tohle a tady tohle. (Vybarvoval kytičku). A teď tuhle. Zelenou. Travička, travička, travička.....a roste a potom roste a namalujem sluníčko. A teď, ještě tady to, počkej ještě tohle, velikou trávu, roste a roste.“

V obrázku 7 se opět objevuje linie země a oblohy naznačené trávou a černým nebem se sluníčkem. Ve srovnání s obrázkem 6 je vidět stereotypní provedení kytky a sluníčka. V malbě se objevuje časová osa, která je zjevná na napojení čar při růstu trávy. Oproti ostatním obrázkům je vidět lepší koordinace pohybů. Čáry jsou lépe napojené, kruh na kytce je uzavřený. Zajímavé je změnění názvu obrázku z Karkulky na kytičku. Změna názvů kreseb bývá typická pro mladší děti.

Obrázek 8: Malba vodovými barvami, ČERVENÁ KARKULKA

Téma: Červená Karkulka

Název kresby: Červená Karkulka

Věk dítěte: 6,5

Doba kresby: 2 minuty

David byl na biofeedbacku, který měl na 30 minut. Po návratu jsme se pustili do malby Karkulky. Vzhledem k dlouhému soustředění na terapii, byl David u malby obrázku roztržitý. Šel ale malovat s velkou chutí. Vynakládal velký tlak na štětec, jak při namáčení do barev, tak při malbě na papír.

Verbální projev při kresbě obrázku 8

Já: „Jakou barvou namalujeme Karkulku?“

D: „Červenou, celá bude červená. Namaluju hlavu, krk.“

Já: „To je Davi sukýnka?“

D: „Ne, to už maluju ruce. Kolik má Karkulka prstů? Jeden, dva, tři, čtyři, pět. Jště nohy. Tak a vybarvit. Karkulka bude celá červená. A je to, vidíš to?“

Já: „A měla ta Karkulka něco na hlavě?“

D: „Čepičku, taky červenou a vlasy.“

Já: „A kdepak je teď ta Karkulka?“

D: „U babičky. Nese jí košíček. Tak a tady namalujeme košíček. A má v něm bábovku a víno.“

V obrázku 8 se opět objevuje stereotypní provedení postavy. Karkulka je namalovaná z geometrických tvarů (hlav kruh, krk, tělo a ruce obdelník). V obrázku je zratelná disporporce v částech těla (malá hlav, velký krk, krátké tělo, dlouhé prsty a ruce). Není naznačena linie země a oblohy, která již byla v obrázcích 6 a 7. Může to být známkou výkyvů ve výkonech, ale i nepozorností a hyperaktivitou. Poprvé se objevilo naklonění postavy do strany, které je jedním ze znaků kresby dětí s ADHD.

Obrázek 9: Kresba pastelkami, LES A DOMEČEK Z POHÁDKY O KARKULCE A BABIČCE

Téma: Pohádka

Název kresby: Les a domeček z pohádky o Karkulce a babičce

Věk dítěte: 6,5

Doba kresby: cca 10 minut

Davídek chtěl opět hrát divadlo, ale dneska jsme neměli připravené loutky. Tak jsme se rozhodli, že si budeme děj pohádky vyprávět. Davídek chtěl opět pohádku o Červené Karkulce. Náhradou loutek byly Davidkovi ruce, které při vyprávění velice zapojoval. Povídal vlastně celým tělem. Pohádku mi Davídek opět nakreslil. Tak jak vyprávěl celým tělem, tak i kreslil. Byl celý v pohybu.

Verbální projev při kresbě obrázku 9

D: „To je domeček v lese. Komínek. Kouří se tam. Okýnko, okýnko, okýnko. Takový domeček. A tam bude les. Já nebydlím v lese, ale to je ta Karkulka v lese, tam kde je ta babička. Teď udělám ty stromky. A jablíčka v lese.

Já: „Ale jablíčka přece nerostou v lese, ty rostou na zahradě nebo v sadě!“

D: „My máme jahůdky, rybíz.“ „A namaluju ty jablíčka. A jablíčka jsou všude, všude jsou jablíčka, i tady jsou jablíčka. Podívej, všude jsou jablíčka. Aji na zemi udělám jablíčka. A když jablíčka spadnou, víš co se stane? Budou škaredý! Protože, když spadnou jsou škaredý.“

Já: „Tak Davi, a co na oblohu, namaluješ něco na oblohu?“

D: „Sluníčko. Bude tam moc horko.“

Já: „V tom lese bude horko? Ty namaluješ tolik sluníček?“

D: „Ano, a bude tam strašný horko. A bude jim teplo a oni budou tak unavení, že jim bude tak horko, že budou spát. A teď divej, co se s tím stane.“

Já: „ Co jsi udělal těm sluníčkům?“

D: „No, to jsou tam mráčky. Jo, a bude padat déšť. Prší. Víš, co bude růst? Bude růst travička. Podívej a pořád padaj kapky a padaj. Všude a všude a všude. A pořád dokola. A pořád roste tráva. A podívej co tady vyroste. Tady vyroste kytička. A víš, co teď přinese déšť? Žene se bouřka. (Davídek burácí a fouká). Blesky míří do domečku. Jsou pořádný a pořádný. A najednou kouř, a hoří domeček. Už to hoří, ono se to zapálilo. A hoří víc, víc, víc, víc.....A pořád blesk a víc to hoří a hoří. Už se to zapíká v celou velikánskou. A není voda. Tak to hoří. Zhořela střecha a teď jim hoří dům. Celý dům hoří a hoří.

Já: „Ale to už ani není vidět, že je tam domeček.“

D: „Hoří a hoří až zhořel.“

V obrázku 9 můžeme pozorovat velké napětí. Křečovitost, třes rukou, špatná koordinace je jasně vidět v tahu jednotlivých čar. Jablíčka jsou nedotažená a neuzavřená, u domečku je v čarách jasná roztřesenost. Vidíme velký tlak na tužku. Objevují se přerušované tahy. Stereotypnost a rigiditu najdeme v kresbě slunce, kytky vedle domu. Nesoustředěnost a rychlost provedení je vidět v nedokonalosti jednotlivých prvků. Z obrázku je patrné, že si potřeboval ulevit své napětí. Objevuje se začmárávání sluníček, domečku. Tráva je opět v pohybu, roste. Hořící dům může být známkou nějakého psychického vypětí.

Obrázek 10: Kresba pastelkami, MŮJ DŮM

Téma: Moje rodina

Název kresby: Můj dům

Věk dítěte: 6,6

Doba kresby: cca 5 minut

Navázali jsme na minulé vyprávění a povídali si o tom, s kým bydlela Červená Karkulka a kdo patřil do její rodiny. Poté jsme si povídali, kde bydlí Davídek, s kým bydlí. Jestli má svůj pokojíček a jaké v něm má hračky.

Davídek byl velice neuvolněný. Měl křečovitě držení tužky, ruce se mu třásly. Neustále se vrtěl na židličce a měnil polohy při kresbě. Chvilí seděl, chvíli klečel a nakonec i stál.

Verbální projev při kresbě obrázku 10

D: „Tady je náš dům.“

Já: „To je váš dům?“

D: „Jo. Tady jsou okýnka. Okýnko. Za chvílku se vyspinkáme. A zase bude, bude, bude nám teplo.“

Já: „A vyjdete ven? Namaluješ tebe s tvou sestřičkou před domem?“

D: „Ne, my jsme v tom domečku. Oni nemůžou ven, protože je tam takový vedro. Ono za chvílku bude pršet.“

Já: „A vy vyjdete ven, když bude pršet?“

D: „Ne, no to by jsme potom zmokli. Za chvíli půjde mrak a bude zase zakrytý sluníčko a mrak přinese ty kapky. A pořád tam lije a lije, lije, lije, lije, lije, lije.....A víš , co se stane? A bude potopa. Podívej už voda roste, dívej jak roste. To je krásný ta potopa. A podívej lije a ta voda je velká a je jí víc a víc. Podívej a už není takový teplo. Podívej, podívej se jak už ta voda, voda, voda a oni volají pomoc, pomoc! A za chvíli se přizene zase ta bouřka. Bouřka. A voda se bude zvedat a požene se bouřka. A už neprší už neroste voda. A přišla bouřka a blesk a hoří to, hoří to, hoří to. Už náš domeček hoří! A už hoří, hoří, hoří....! Podívej se a už hoří pořádně. Náš dům pořád hoří. Náš dům pořád hoří. Tak a teď už si chci hrát.“

(Odchází si hrát)

V řeči se objevuje nedostatečná slovní zásoba opakování slov. Přeskakování a měnění obsahu řeči., nesmyslnosti ve větách. Agramatismy ve slovosledu některých vět.

Z obrázku 10 můžeme vyčíst špatné emoční ladění, velké vypětí, křečovitost a třes. To vše je vidět v oblíbě čmárání a začmrkávání, tlaku na tužku, kdy některé tahy jsou úplně vyryté v papíře. Rigidita a stereotypnost se opět objevuje v kresbě sluníčka. Dobrá prostorová orientace je znát z čelnění kresby na papíře. Opět se objevuje naznačení linie země a oblohy. Hořící dům nám může naznačovat „peklo v rodině“. Kresbou si možná ulevuje své psychické napětí.

Obrázek 11: Kresba pastelkami, MOJE RODINA

Téma: Rodina

Název kresby: Moje rodina

Věk dítěte: 6,6

Doba kresby: cca 5 minut

Kresbě obrázku předcházelo povídání o rodině. Davídek mi pověděl, kdo všechno s ním doma bydlí. Nejvíce povídal o babičce a její kamarádce. O tom, jak si spolu hrají. O rodičích a sestře se nerozmluvil. Při povídání nevydržel sedět na místě. Hrál si na schovávanou a mluvil na mě z úkrytu.

Při kresbě obrázku seděl u stolečku. Kýval nohama a vrtěl se. Byl hodně nesoustředěný. Kreslil velmi rychle a nedbale. I když měl na výběr velké množství pastelek, tak maloval se zúženým výběrem barev.

Verbální doprovod při kresbě:

Já: „Tak a teď namalujeme tu maminku s tím tatínkem. Domluvili jsme se, že po stavění z lega mi namaluješ celou vaší rodinu.“

D: „Jo, jo, jo. Tak mi dej papír.“ „Hlava.“

Já: „A vy budete mít modrou hlavu?“

D: „Hlava a hlava a hlava a hlava a hlava.“

Já: „A kdo kde je?“

David neodpovídá a maluje dál. (Jedna ze známek nesoustředěnosti) Každé postavě maluje krk a pak postupně každé postavě maluje tělo.

Já: „A kdo tedy kde je? Která postavička jsi ty?“

David vůbec nereaguje. Maluje strašně rychle, ledabyly, ležerně, čmrká. Strašně tlačí a bouchá pastelkou o stůl. Je křečovitý. Vůbec není přítomný. Každé postavě postupně namaluje ruce a pak zase od první po pátou postavu nohy.

Já: „Davi, tak řekneš mi, kdo kde je?“

D: (Z prava) „To jsem já, to je Nikinka, to je maminka, tohle je tatínek, to je babička.

Já: „A nechybí vám něco na nohách?“

D: „No, boty!“

„To jsem namaloval maminku nějakou jinou. (směje se) My s tatínkem jsme pavoučkové.“

Já: „Vy jste pavoučkové?“

D: „No a pavoučkové nemají boty.“

Já: „A máte něco oblečeného?“

D: „Ne, my jsme pavoučkové.“ „My jsme jenom, já jsem jenom pavouček.“ „Namaluju sluníčko, malinký. A roste žlutá travička. A víš co se stane? Zase přijde mrak a zakryje to. A zase prší.“

Já: „Vždyť zmoknete, to vám nebude vadit?“

D: „Tak a prší a potom se tam udělá blesk a bouřka a je tam voda. A pořád je tam blesk. Pořád bude pršet. A přijde bouřka a udělá na mě AU!AU! Podívej se co se mi stalo. No, bouchla mě. A pak maminku. AU! A tatínka a babičku a jsou černí i Nikinka a hoříme. Podívej se co jsem, co jsem a hoříme. Pomóc, pomóc. To bude škaredý. Hoří a už jsme celí zhořelí! A oči a oči a oči. A už jsme zase zdraví. Tak a teď si jdeme zahrát na Karkulku. Já chci hrát pohádku.“

Z obrázku 11 lze opět vyčíst značné napětí a křečovitost. Z jednotlivých čar je znát velký tlak na tužku. Postavy jsou velmi disproporční (malé hlavy, dlouhý krk, velké tělo). Zapoměl některé z detailů, jako prsty, nos, uši připojení rukou je na špatném místě, někde z krku, jinde z prostředka těla. Čáry jsou nekoordinované, mají špatné napojení, jsou přetáhlé. Linie země je naznačena, ale i přesto si postavy jakoby vznášejí ve vzduchu. Jako v obrázku 9 a 10 se objevuje obliba v čmárání. Tím si asi ulevuje své

napětí. Motiv hořící rodiny může být známkou nespornů v rodině. Podobně jako na obrázku 10.

Téma: Oblíbené pohádky

Název kresby: Jak Bolek a Lolek chytali chobotnici

Věk dítěte: 6,6

Doba kresby: cca 3 minuty

Dnes jsme si s Davídkem povídali o jeho oblíbených pohádkách. Rád sleduje pohádky v televizi. Nejraději má Bolka a Lolka a Pata a Mata. Ve svém pokojíčku má televizi a DVD, kde se na tyto pohádky dívá. Obrázek kreslil na zemi pod stolem. Měnil často polohy (seděl, ležel, klečel).

Verbální doprovod při kresbě:

D: „Hádej, co maluju?“

Já: „*Já nevím.*“

D: „Tak koukej a hádej.“

Já: „*To je sluníčko?*“

D: „Ne, to je chobotnice, škaredá chobotnice.“

Já: „*A to je chobotnice od Bolka a Lolka?*“

D: „Uvidíš. Loď a na té bude Lolek. Dívej co dělají, ví, ví, ví. Oni tu chobotnici chytají.“

Já: „A co je tohle, to jsou lana?“

D: „Jo, to ji chytají. Chytají ji do sítě a odtáhnou ji.“

Z obrázku 12 opět vidíme oblibu v čmárání, jako v obrázcích 9, 10 a 11. Nekoordinovanost, křečovitost a tlak na tužku je zřejmý z vedení čar. Čáry jsou kostrbaté, přetažené, špatně napojené a nedokončené. Kruhy jsou neuzavřené. Stereotypní provedení vidíme v oblibě geometrických tvarů, ze kterých se skládá celý obrázek.

Obrázek 13: Kresba pastelkami, VÝBUCH SOPKY

Téma: Oblíbené pohádky

Název kresby: Výbuch sopky

Věk dítěte: 6,6

Doba kresb: cca 3 minuty

Další příběh Bolka a Lolka. Pokračoval v kresbě na zemi. Stále měnil polohy. Kreslil celým tělem. Byl jakoby duchem v pohádce. Kreslení si užíval.

Verbální doprovod při kresbě obrázku 13

Já: „Tak co to maluješ?“

D: „Já ti to ukážu. Loď a nevím.“

„Tak, to je sopka a v ní je láva. A ta teď začíná vybuchávat. A létají z ní kameny a

všude bude láva. A Bolek s Lolkem tam byli, ale říkali si, že musí rychle utéct. A utekli a proto tam nejsou namalované. A je tam láva. Hodně lávy. A na druhou stranu namaluju Lolka a Bolka jak utekli.“ (viz. obrázek 14)

V obrázku 13 vidíme opět značnou oblibu v čmárání, jako v předešlých obrázcích. Špatná koordinace, křečovitost a tlak na tužku je jasný z vedení čar. Jsou roztřesené, přerušované, nekoordinované. Linie země opět naznačena. Z tématu můžeme opět usuzovat na psychické vypětí. Časté používání destrukce a agresivity.

Obrázek 14: Kresba pastelkami, BOLEK A LOLEK V LODI U VYBUCHLÉ SOPKY

Téma: Oblíbené pohádky

Název kresby: Bolek a Lolek v lodi u vybuchlé sopky

Věk dítěte: 6,6

Doba kresby: cca 5 minut

Další příběh Bolka a Lolka. Opět pokračoval v kresbě na zemi. Již nebyl tak soustředěný na kresbu, jako spíše na děj pohádky. Vybíjel své napětí v jednotlivých čarách. Vkládal do nich velkou sílu a soustředění.

Verbální doprovod při kresbě obrázku 14

D: „Tady mají hlavičku. Tady je krk a druhý. Tak a jsou na lodi, tak namaluju loď.“

Já: „A ruce a tělo a nohy mít nebudou?“

D: „Ne, to není vidět, to mají schovaný v lodi.“

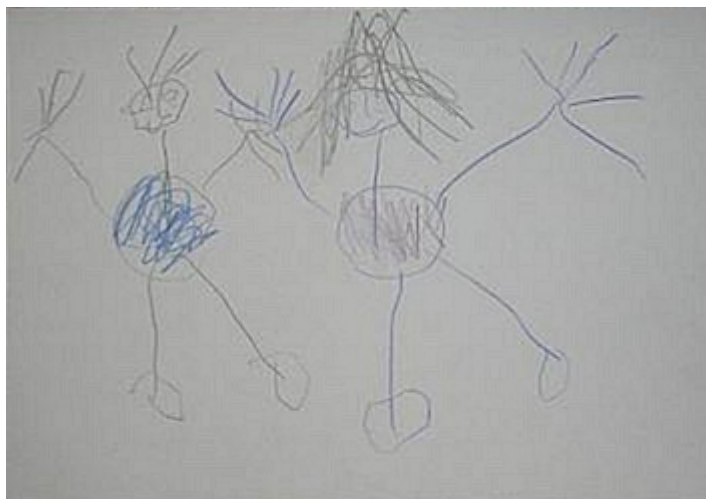
Já: „A na čem ta loď bude plavat?“

D: „Na ničem, teď tam namaluju tu sopku. Tak a tady je ta láva. Tak a oni do ní hodili kamení a dívej, co se stalo! (začal začmrkávat celou sopku, jako že v buble láva) „Ta sopka začala červenat. Podívej, jak červená. Tak a teď ta sopka vybuchne. Ta vybuchne, víš to? A podívej, už jede ta láva ven. A ta láva vybuchne, protože do ní dali kámen. Oni do ní dali kámen a ta se začne červenat a vybuchne. A podívej se, jak se to vybuchlo. A buch a buch. A už to teklo, podívej.“

Já: „A po čem budou Lolek a Bolek plavat, po té lávě?“

D: „Jo, po lávě. Všude je láva. Ta voda vytekla a zaplavila ju láva. Podívej, všude je láva. A oni plují po té lávě až odplují. Tak a teď si jdem hrát. Jdem hrát na schovávanou.“

Z vyobrazení tématu u obrázku 14 opět můžeme ususovat na nějaké vypětí a problémy. Objevuje obliba čmárání, kterou nejspíše uvolňuje své napětí. Špatná koordinace, tlak na tužku a třes rukou je opět zjevný z jednotlivých tahů pastelky. Poprvé se v detailech postavy objevily uši.

Obrázek 15: Kresba pastelkami, JÁ A TETA DÁŠA

Téma: Společné zážitky

Název kresby: Já a teta Dáša

Věk dítěte: 6,7

Doba kresby: cca 2 minuty

Povídala jsem si s Davídkem o společných zážitcích. O hrách na zahradě, prolízačkách, společném malování, modelování aj. O tom, že jsem dnes za ním přijela naposledy. Davídka to moc mrzelo a tak jsme se domluvili, že si dnešní den opravdu užijeme. Na památku mi namaluje obrázek, kde budu já a on.

Při kresbě obrázku 15 opět seděl na zemi pod stolem. Vzal si pastelky a s úsměvem ve tváři začal kreslit. I když se mu opět třepaly ruce a pohyboval nohama, z výrazu obličeje šlo vidět, jak se na obrázek soustředí. Moc mě to potěšilo.

Verbální doprovod při kresbě obrázku 15

D: „To budeš ty. Hlava, krk, tělo, jedna, dvě, tři, čtyři, pět. (Počítá prsty na rukách) Nohy. Vlasy ti namaluju. A ještě boty. Tak a teď sebe. (Chvíli mlčí)

Já: „Jé, teď si mi tvou rukou zakryl moji ruku.“

D: „To se držíme za ruce. Tak a ještě ti vybarvím svetr a mě tričko. Na , to máš ode mě na památku.“

V obrázku 15 se objevilo nové ztvárnění postavy. Hlava je pořád nekoordinovaná, ale již začíná velikostí odpovídat postavě. Znatelný rozdíl je vidět ve ztvárnění těla, které bylo v předešlých obrázcích vyjádřeno obdelníkovým tvarem a zde se objevilo jako kruh. Ruce, nohy a krk, které bývali dvojčaré, jsou vytvořeny jednoduchou čarou. Poprvé můžeme vidět naznačení pohybu. Postavy jsou jakoby nakročené jedním směrem a drží se za ruce. Špatná koordinace je opět znatelná na jednotlivých čarách, které jsou přetažené, mají špatné spojení a jsou nekoordinované. Stereotypní obliba čmárání je vidět ve vybarvení těla. Z postav je vidět dobré vzájemné emoční ladění.

3. Závěr praktické části

V praktické části najdeme typické rysy ADHD a to nejen v kresbě, ale i v celkovém projevu dítěte. Jedním z hlavních znaků, který se objevuje je hyperaktivita a porucha motoriky. David byl při práci neklidný, vrtěl se, pohyboval nohama a celým tělem, někdy měnil polohy či opouštěl místo. U některých kreseb se objevuje velká upovídanost. Poruchy motoriky najdeme v křečovitosti, třesu rukou, nekoordinovanosti pohybů, nepřesnosti a to hlavně ve výtvarném projevu. Jeho nepozornost a nesoustředěnost je zjevná z výkyvů ve výkonech při kresbě obrázků. V některých obrázcích zapomíná detaily, které již předtím byly zobrazeny. Impulsivitu, emoční poruchy a poruchy chování byly zjevné z jeho zbrklosti. Občas dělal některé věci bez rozmyšlení. Často skákal do řeči. Pokud se něco nedělo podle jeho představ, okamžitě ho to vyvedlo z míry. Poruchy řeči jsou posané již v anamnéze. David měl opožděný vývoj řeči. Dodnes přetrvává vada výslovnosti některých hlásek. Ve větách se občas objevují agramatismy. Některé rozhovory jsou zmatečné a chaotické. Je z nich znatelná malá slovní zásoba.

V analýze obrázků objevujeme několik znaků kresby dětí s ADHD. Je to hlavně výrazná disproporce jednotlivých částí, připojení částí těla na špatném místě, opomenutí některých detailů, stereotypnost provedení, obliba techniky čmárání, špatná koordinace a spojení čar. To vše je následkem hlavně špatné jemné motoriky a grafomotoriky, poruchy koordinace pohybů a svalového napětí. Podílí se na tom i hyperaktivita, porucha pozornosti a zrakové percepce.

I když byly obrázky kresleny téměř v průběhu jednoho roku, není v nich vidět moc velký posun. Spíše se objevují výkyvy ve výkonech. Na Davida působily jiné vlivy, které posunu mohly bránit a které mohly způsobit výkyvy ve výkonnosti. Byly to hlavně problémy v rodině, které byly ke konci našeho setkávání. Zapříčinilo je ukončení Davidovi docházky do stacionáře na logopedické klinice, hlavně z důvodu jeho nezvladatelnosti, neschopnosti zžít se s kolektivem a potřeby individuální péče, která mu zde nemohla být poskytnuta po celý den.

ZÁVĚR

V bakalářské práci jsem se zabývala výtvarným projevem dítěte s ADHD. Poznatky z teoretické části jsem se snažila využít v práci s Davidem a poté v analýze jeho výtvarných prací. Obrázky byly malovány v průběhu téměř jednoho roku. Z vlastní analýzy výtvarného projevu jsem došla k závěru, že není znatelný posun ve vývoji. Spíše se objevují výkyvy ve výkonech. Ve výtvarném projevu najdeme nejen typické rysy kreseb dětí s ADHD, ale také vliv rodiny a prostředí, ve kterém dítě žije. Tento aspekt se projevil zvláště v obrázcích týkajících se rodiny a zájmů dítěte. Během doby, kdy jsem za Davidem docházela, nedošlo k nijak znatelnému pokroku kupředu.

Díky této bakalářské práci jsem měla možnost se setkat s příznaky syndromu ADHD ve skutečnosti. Byly to pro mě zajímavé zážitky. I když jsem se s dítětem s ADHD již setkala dříve, tak i přesto mě David dokázal překvapit některými projevy. Hlavně svou hyperaktivitou a emočním laděním. Někdy bylo s Davidem velice těžké pracovat, ale i přes některé problémy, které nastaly, jsme si k sobě našli cestičku a vznikl mezi námi pěkný vztah.

Setkávání s Davidem pro mě bylo velice zajímavé a hlavně pro mě znamenalo obohacení v mé vlastní práci učitelky v mateřské škole. Při práci s Davidem se mi osvědčilo klidné, vstřícné chování. Při použití pomalejší řeči bylo znatelné, že mi David lépe rozumí a je více soustředěný. Jako motivace se mi nejvíce osvědčila hra loutkového divadla. David dostal příležitost vlastního vyjádření, sám pohádku vyprávěl, měl dostatek pohybové aktivity. Z výtvarných technik se mu nejvíce líbila práce s prstovými barvami, které pro něj byly hmatovou výzvou. Velice rád modeluje a tak jsem práci s plastelínou využila k jeho uvolnění. Vkládal do modelování velkou sílu, což bylo dobré pro jeho napětí a přitom ještě procvičoval jemnou motoriku. Z terapií, které byly součástí dne ve stacionáři, se u Davida osvědčily relaxace, ergoterapie a biofeedback. Já jsem měla dobrou zkušenost při použití relaxace, pohybových her a při afektu se mi osvědčila technika silného obětí. Důležité bylo Davida za dobrou práci pochválit. Bylo to pro něj motivující k dalším činnostem. Měla jsem možnost Davida vidět na biofeedbacku a přesvědčit se o tom, že dokáže být v klidu a soustředěný. Vyzkoušením

různých přístupů k dítěti a technik na zklidnění či uvolnění, se mi dostalo nových zkušeností, které mohu použít ve své praxi a to nejen k dětem s ADHD.

Výtvarný projev a jeho zkoumání není krátkodobou záležitostí. V budoucnu bych chtěla poznatky o výtvarném projevu, které jsem získala během této práce, využít ve své praxi učitelky mateřské školy a to hlavně jako nástroj poznání dítěte.

Dospěla jsem k názoru, že je velice důležité, při práci s dítětem s ADHD, znát problematiku tohoto syndromu, ale i výchovné zásady a různé metody, kterými se dají příznaky ADHD ovlivnit. S touto tematikou by se měli seznámit nejen rodiče dítěte, pedagogičtí pracovníci, ale i ostatní, kteří s těmito dětmi přicházejí do styku.

SEZNAM POUŽITÉ A CITOVANÉ LITERATURY

1. ČERNÁ, M. et al. *Lehké mozkové dysfunkce*. Praha: Karlova univerzita, 1982. 155 s.
2. DAVIDO, R. *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Praha: Portál, 2001. 205 s. ISBN 80-7178-449-4
3. DVOŘÁKOVÁ, M. *Pedagogicko-psychologická diagnostika II.* České Budějovice: Jihočeská univerzita, 169 s. ISBN 80-7040-282-2
4. DRTLÍKOVÁ, I. *Hyperaktivní dítě: Vše, co potřebujete vědět o dítěti s hyperkinetickou poruchou (ADHD)*. Praha: Galén, 2007. 87 s. ISBN 978-80-7262-447-8
5. LOOSEOVÁ, A.C., PIEKERTOVIČ, N., DIENEROVÁ, G. *Grafomotorika pro děti předškolního věku*. Praha: Portál, 2001. 166 s. ISBN 80-7178-540-7
6. MUNDEN, A., ARCELUS, J. *Poruchy pozornosti a hyperaktivita*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-625x
7. PREKOPOVÁ, J., SCHWEIZEROVÁ, CH. *Neklidné dítě*. Praha: Portál, 2008. 154 s. ISBN 978-80-7367-351-2
8. ŠULOVÁ, L. a kol. *Problémové dítě a hra*. Raabe
9. TRAIN, A. *Specifické poruchy chování a pozornosti*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-131-2
10. TŘESOHILAVOVÁ, Z. a kol. *Lehká mozková dysfunkce v dětském věku*. Praha: Avicium, 1986. 224 s.
11. TŘESOHILAVOVÁ, Z., ČERNÁ, M., KŇOUROVÁ, M. *Dříve než půjde do školy*. Praha: Avicium, 1990. 121 s. ISBN 80-201-0015-6
12. UŽDIL, J. *Čáry, klikyháky, paňáci a auta*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978. 119 s.
13. UŽDIL, J., ŠASINKOVÁ, E. *Výtvarná výchova v předškolním věku*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983. 191 s.
14. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie: Dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0
15. ŽÁČKOVÁ, H., JUCOVIČOVÁ, D. *Máte neklidné, nesoustředěné dítě: Metody práce s dětmi s LMD (ADHD, ADD) především pro rodiče a vychovatele*. Praha:

D+H, 2007. 83 s. ISBN 978-80-903869-0-7

INTERNETOVÝ ODKAZ

16. KHÝR, M. *Odborné články a informace: Porucha pozornosti a hyperaktivita.*
[online].Dostupný z<<http://www.pppnj.adslink.cz/data/odborneclanky/adhd.html>